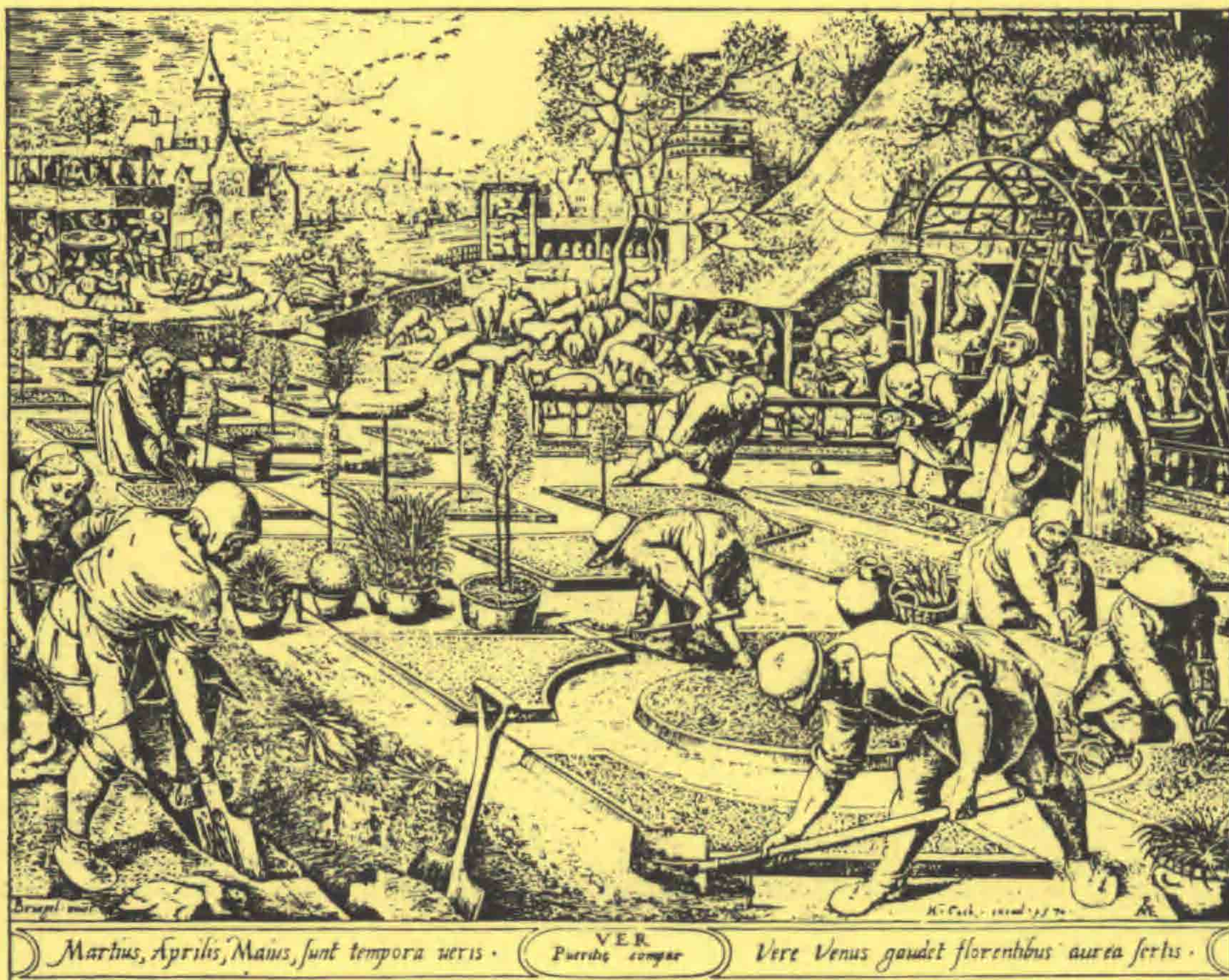
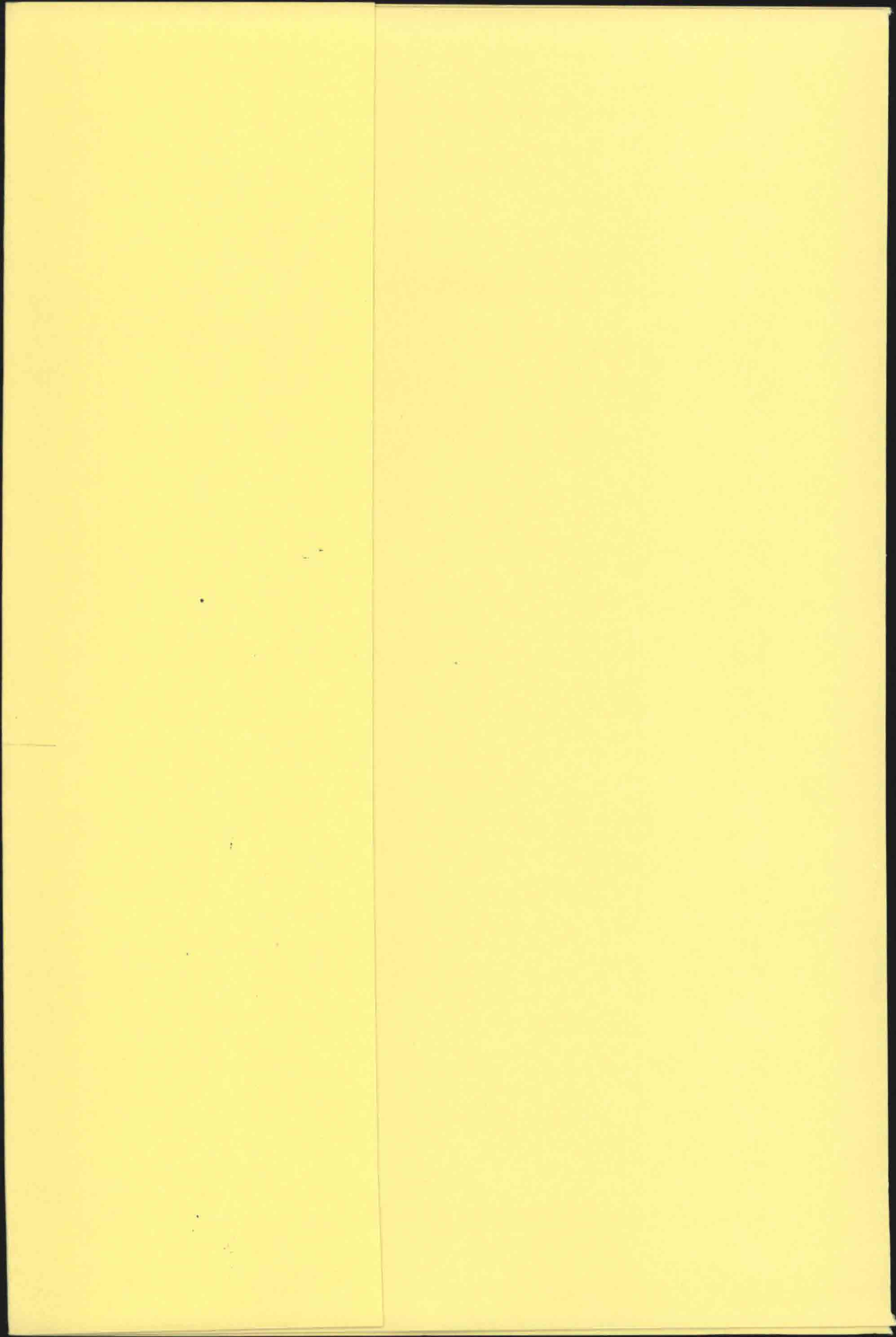

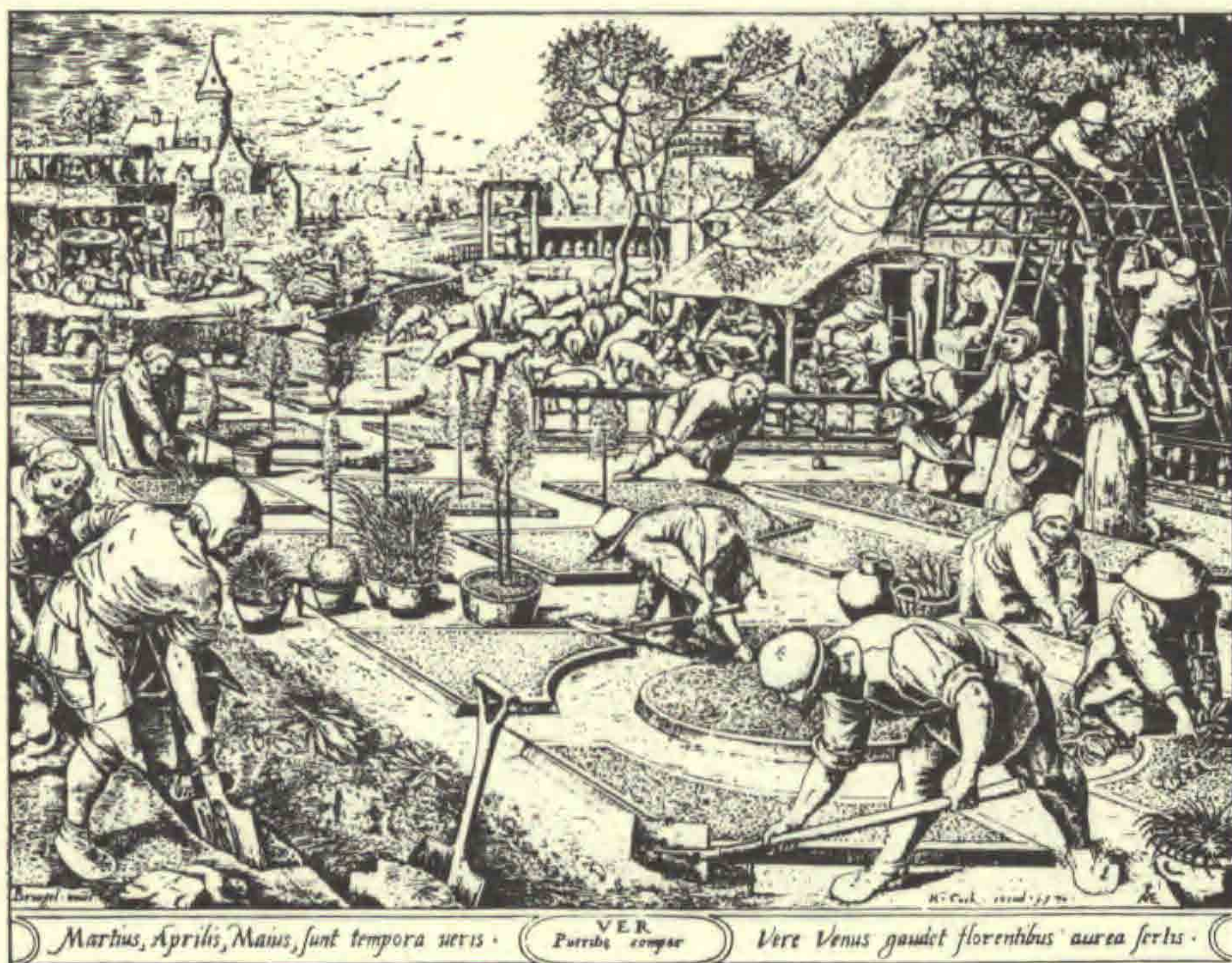
FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB

NR. 22. 1992

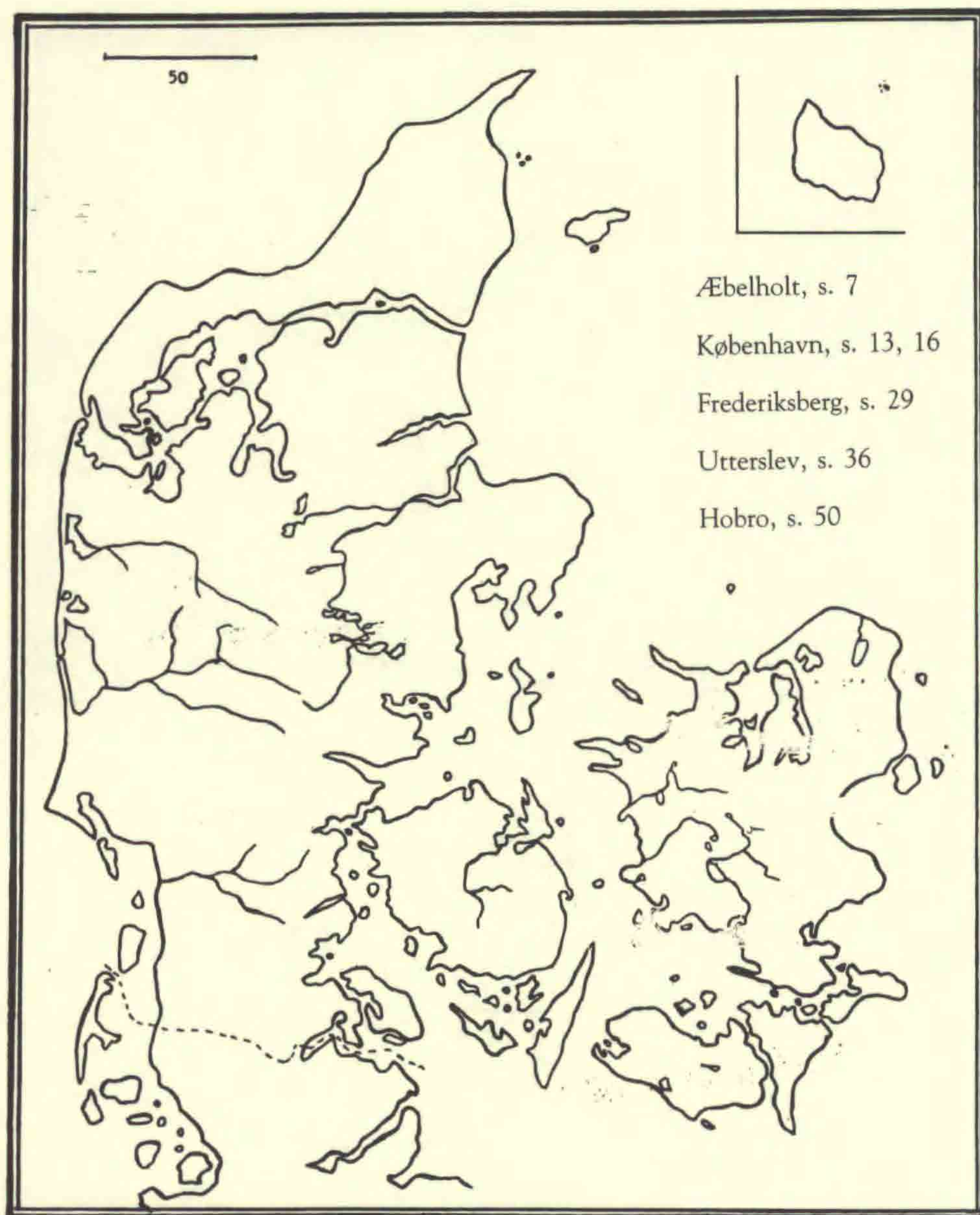

**FRA
KVANGÅRD
TIL
HUMLEKULE**

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR. 22 1992

ISBN 87-88241-12-2
ISSN 0107-895X

INDHOLDSFORTEGNELSE

Lise Tillge: Bulmeurten ved Æbelholt klosterruin. Et levende fortidsminde blandt ruiner	7
Peter Wagner: Gamle havevaser og gamle haver – nok engang. En kommentar	13
Søren Cock-Clausen: To treillager – to årtusinder .	16
Asger Klougart: Fortidens og nutidens potteplanter .	22
Johan Lange: Landbohøjskolens ældste træer	29
Johan Lange: Forevisningshaver	36
A. Ørum-Larsen: Et hundredår – C.Th. Sørensen .	42
Små meddelelser	
Den indførselshistoriske have i Hobro i forbindelse med brygger Bies tidligere bryggeri. De samvirkende jyske urtehaver	49
Havebrugshistorisk dagbog okt. 1991 – sept. 1992. .	50
Bibliografi okt. 1991 – sept. 1992	52
Anmeldelser:	
Annie Christensen The Story of Gardening	55
Asger Ørum-Larsen The History of Garden Design – The Western Tradition from the Renaissance to the Present Day	56
Johan Lange De glemte køkkenurter	58
Johan Lange The Fruits, Herbs and Vegetables of Italy . . .	59
Niels Klougarts Erindringer	60
Ekskursioner	
Assistens Kirkegård den 18. august	62
Pometet den 26. september	63

Trykt med økonomisk støtte fra Kulturministeriet, Undervisnings- og
Forskningsministeriet, Planstyrelsen og De danske Haveselskaber.

Bulmeurten ved Æbelholt Klosterruin

Et levende fortidsminde blandt ruiner

The henbane at Aebelholt Monastery Ruin. A live monument.

Keywords: Hyoscyamus niger, Middle Ages, Aebelholt Monastery, History, Denmark

Af Lise Tillge

Da Vilhelm Møller-Christensen i 1935, dengang praktiserende læge i Hillerød, begyndte udgravningerne af det tidligere Æbelholt kloster, dukkede Bulmeurten op allerede det følgende år fra den opgravede jord.

Stedet, hvor Møller-Christensen gravede, havde i adskillige år været dyrket som landbrugsjord og ud over fund som enkelte murede grave fra middelalderen og rester af teglsten, der især lyste op om foråret på den nyharvede jord, fandtes der nu ingen andre synlige spor af det engang så anselige kloster.

Augustinerklosteret på Eskilsø i Roskilde fjord blev i 1175 flyttet til Æbelholt. Eskilsø og senere Æbelholt bestyredes af abbed Vilhelm og lå under biskop Absalons protektion. Efter reformationen forsvandt bygningerne efterhånden. Murstenene blev hentet og brugt til andre bygninger, og adskillige private hentede både kampesten, søjler, teglsten og andre bygningsmaterialer fra ruinen. Stedet blev til slut lagt under plov, og man slog sig til tåls med, at der nok ikke længere fandtes noget af betydning tilbage fra klosterets storhedstid.

Vilhelm Møller-Christensen var af en anden mening, og det var på hans initiativ, at udgravningerne begyndte i 1935. I 1957 kunne man nu åbne et klostermuseum med mange værdifulde fund, der ikke mindst har interesse for tandlæger og læger, der ønsker at forske og undersøge datidens tandhygiejne og forekomst af gigt, spedalskhed og andre sygdomme. Ruinparken er også ganske anselig og besøges hvert år af mange turister.

Klosterhaven på Æbelholt

Augustinermunkene på Æbelholt havde en betydelig lærdomsvirksomhed, men det var især sjælesorg, de tog sig af. En munkehave har også hørt til stedet, og i et brev fra abbed Vilhelm omtales frø af køkkenurter og aflæggere eller podekviste. Haven på Æbelholt var antagelig anlagt tra-

ditionelt som andre klostres køkken- og urtehaver, hvor man dyrkede planter både til køkken og medicin. Flere af planterne blev antagelig flyttet med fra Eskilsø, og ved en undersøgelse i 1953 og 1954 fandt overgt. J. Østergaard, i 1967 jeg selv forvildede, tidligere dyrkede urter på Eskilsø og i nærheden af Æbelholt. Det var planter, der også nævnes i gamle danske læge- og urtebøger som fx: Tvebo Nælde, Svaleurt, Martsviol, Skarntyde, Vild Selleri, Tandbæger, Stolt Henriks Gåsefod, Skvalderkål, Hundetunge og Æselfoder samt Bulmeurt, Storblomstret Kongelys, Læge-Baldrian, Havepest og Ægte Kamille. De 5 sidst nævnte blev fundet ved Æbelholt og de øvrige på Eskilsø.

Bulmeurten, Hyoscyamus niger

Vilhelm Møller-Christensen skriver i sin bog om Æbelholt Kloster, at der knytter sig en særlig interesse til Bulmeurten, der begyndte at dukke frem året efter, at udgravningerne på klostertomten var begyndt. Planterne optrådte da i store mængder, i hundredvis, og de blev usædvanlig høje.

Det er den to-årige Bulmeurt, Møller-Christensen omtaler. Denne plante udvikler det første år en lav roset med stilkede, bugtet-fligede eller tandede, klæbrige blade, der visner væk om efteråret, men efterlader en

Æbelholt Klosterruin med Kongelys og Bulmeurt.

kraftig pælerod. Herfra skyder en høj, grenet stængel frem næste forår med siddende blade og en blomsterstand, der først er indrullet, men retter sig ud efterhånden som blomstringen skrider frem. Blomsterne sidder i en tve- eller ensidig svikkel, de er bleggule med violette årer og tit med et mørkt violet svælg. Bægeret er blivende og vokser under frugtmodningen ud og danner en beskyttelse af buddiken, der gemmer sig bag bægerets 5 spidse tænder. Planten blomstrer i juni-juli, og frugterne modner efterhånden fra september til november, hvor de sorte frø slynges ud af vind og spark. Hele planten har en vammel, ret ubehagelig lugt.

Den enårige Bulmeurt, der også vokser i Danmark, spirer, blomstrer og sætter frø samme år. Denne plante er mere spinkel, ofte ugrenet og lavere end den to-årige.

Historier omkring Bulmeurt

I de ældste danske lægebøger omtales både Hvid Bulmeurt, *Hyoscyamus albus*, og Almindelig Bulmeurt, *Hyoscyamus niger*. Hvid Bulmeurt adskiller sig fra den almindelige ved blomsten, der er rent hvidgul uden violette årer. Denne plante vokser bl.a. omkring Middelhavet.

Man har tidligere ment, at Almindelig Bulmeurt er kommet til Norden i Vikingetiden, mellem år 800 og 1049, ligesom den er påvist fra 1300-tallet (2 fund fra Skåne), men ifølge Hans Arne Jensen i 1985 kan man nu datere fund af planten i Skandinavien fra før den romerske jernalder.

Bulmeurts navn på tysk lyder *bilse*, der muligvis er et oprindelig keltisk navn for en gud Belenus. Det danske navn har oprindelig haft formen *Bulme*, idet *-urt* først er kommet til som en oversættelse af leddet *herba*, der indgår i talrige drogenavne fx netop *Herba Hyoscyami*, *Bulme-urt*. Det hentyder til kapslens form, da *bulme* betyder en rund, støbt klump. Både selve planten og frøene har haft mange navne som Tandurt og Tandfrø, da den blev brugt som lægemiddel mod tandpine. Fnaturt, da den også kunne hjælpe mod fnat, og Signeurt, da kloge koner brugte den i forbindelse med magiske formularer etc. Horsetand, efter frugt + bægers lighed med en hestetand; Sobønne, som den også blev kaldt, er en nedsættende betegnelse, da planten var frygtet på grund af dens gift.

Henrik Smid fortæller i sin lægebog fra 1577, at Bulmeurtens blade med mel og olie af bulmefrø stiller og fordriver »Ledemodernis pine og den hede Podagel«, og han tilføjer, at friske bulmeblade og frø i kogt vand skal bruges udvortes til at stille smerter og som sovemiddel, og hvis nogen af vanvare har fået Bulmeurt i sig, skal han som modgift drikke gedemælk, liljevand og græskarfrø i sød vin.

Simon Paulli, 1648, advarer mod den giftige plante: Det kan være farligt at behandle frostskeer på hænderne med røg fra frøene; det bør ikke foretages i stuen eller soveværelset, men kun over skorstensilden, så

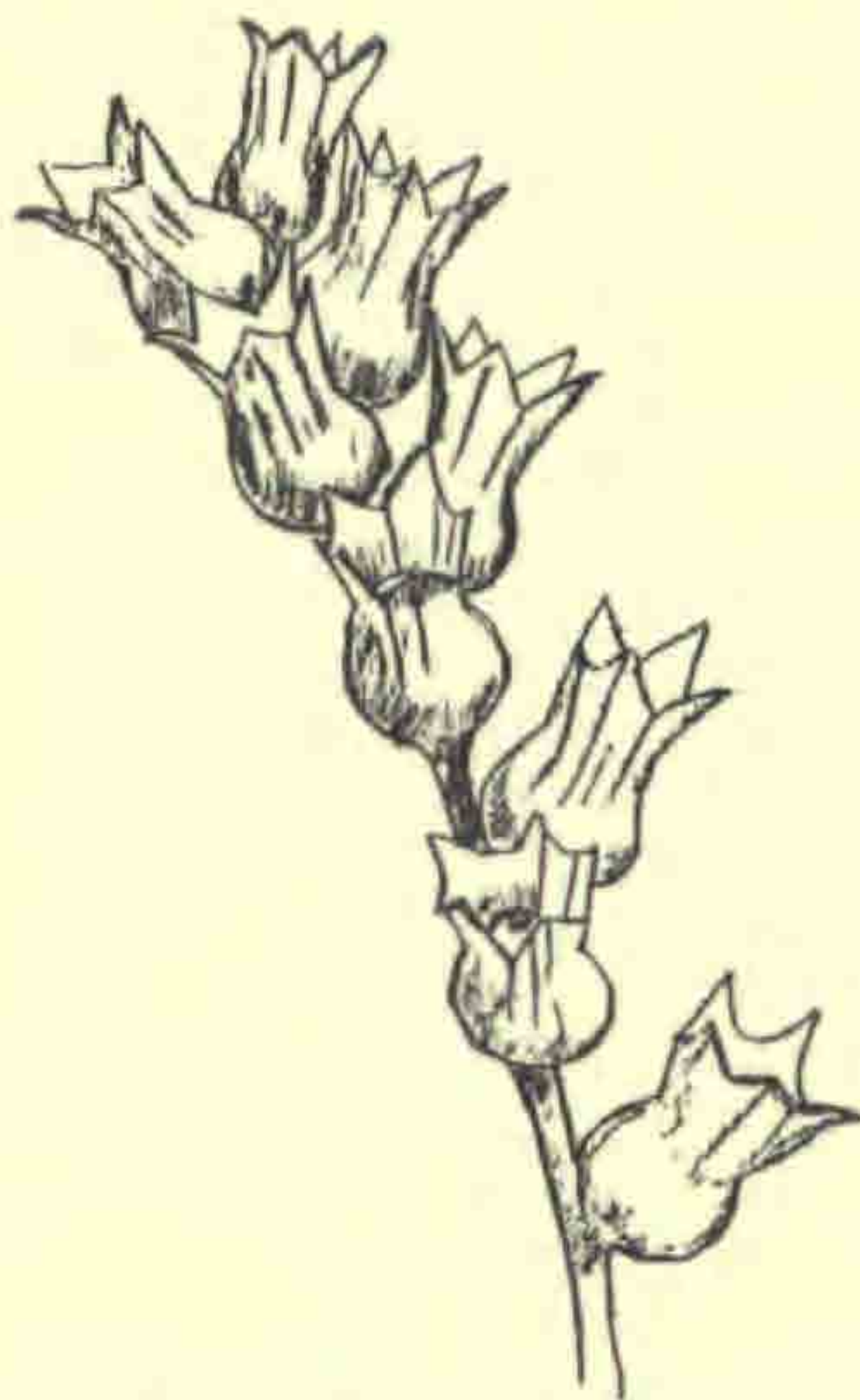
Roset af Bulmeurt.

røgen med det samme kan forsvinde op i skorstenen. Han skriver videre, at den gemene mand bør ikke uden forskrækkelse spytte på denne urt, når han hører dens navn og ikke mindst, når han ser den gro i stor mængde der, hvor deres børn løber og leger. Kokkepigen og andre, der graver rødder op og bruger dem, som f.eks. pastinak, skal se sig for, at de om foråret ikke tager fejl, for med Bulmeurt vil de komme døden i gryden. Simon Paulli skriver videre, at planten ikke sjældent ses i landsbyer, på gader, gærder samt kirkegårde. Dette sidste voksested synes if. Søren Ødums undersøgelser ikke at være tilfældigt, men skyldes fremspiring fra meget gamle frø, bevidst medgivet i visse grave i sin tid, således Simrishamn, jf. også fund i vikingetidsgrav (Roesdahl & Nordquist s. 30).

Ifølge Dansk Feltflora, 1981, vokser den to-årige Bulmeurt på strandvolde, ved ruiner, omkring beboede steder og er ubestændig spredt over næsten hele landet.

Fra historiebøger ved alle, at præstinderne ved det delfiske orakel i Grækenland lod sig påvirke af bedøvende dampe og røg fra ophedede Bulmeurtfrø, således at de i vildelse kunne fremsige deres ufejlbarlige orakelsvar. At frøene spillede en rolle over hele nærorienten og senere Europa som bedøvelsesmiddel og smertedulmende droge, er der ingen tvivl

om. Harpestreng benyttede roden, udtrukket i eddike. Klassikerne anbefalede frøene mod tandpine, enten direkte i tanden, som assyrerne gjorde og som vore forældre har praktiseret det, eller som røg, der blev ledet hen til den betændte tand ved hjælp af et rørsystem med tragt over de ophedede frø. Sandsynligvis har lægekyndige munke kunnet bedøve deres patienter, fx i forbindelse med en operation. Det forklarer i hvert fald den hyppige reliktførekømt af Bulmeurt især på vore klostertomter.

De høje frugtstande bliver stående i mere end et år, og i den tid slynges de mange frø ud.

Bulmeurten på Æbelholt

Vilhelm Møller-Christensen skriver i sin bog, Æbelholt Kloster, at da udgravningerne af klostertomten blev afsluttet i 1945, forsvandt Bulmeurten lige så pludseligt og gådefuldt, som den var kommet frem. De forsøg, der derefter blev foretaget med at få frø fra tomten til at spire, mislykkedes helt, men i 1957 dukkede et eksemplar op i den nærliggende klostergårds hønsegård.

Bulmeurten dukkede også frem igen, da man for bedre at markere konturerne af de oprindelige bygningsfundamenter, i 1970'erne begyndte at grave græstørv væk og rette jordvoldene op i ruinparken. I de følgende år, hvor man tid efter anden fortsatte arbejdet med jordvoldene, blomstrede stedet op påny, og både den to-årige Bulmeurt og Storblomstret Kongelys markerede sig kraftigt mellem ruinerne.

Egne iagttagelser

I begyndelsen af 1980 tog jeg en omkuldvæltet vinterstander af Bulmeurt fra Æbelholt med mig hjem, hvor den blev stillet ind i vase vinteren over. Om foråret blev den kasseret, og under transporten ud til affaldsbunken dryssede der nogle frø ud på den brolagte gårdsplads. Ikke de første år, men siden har jeg hvert år haft fornøjelsen af en til flere planter, der spirer frem mellem stenene, hvor intet andet vokser. Planterne er af varierende størrelse, men nogle af dem har været frodige og blev 1½ m høje.

Det er tydeligt, at planten ikke tåler konkurrence fra græs og anden tæt voksende vegetation, og at frøet skal stratificeres i en – endnu – ukendt

tid for at spire, men under anaerobe forhold er i stand til at bevare spireevnen i flere hundrede år, ligesom der er påvist spiredygtigt frø fra 1300-tallet (S. Ødum, 1965).

Anvendt litteratur:

- Harpestrengs urtebøger, stenbøger og kogebøger, udgivet af Marius Kristensen 1908-20: Harpestræng
Henrik Smids Lægebog, 1577. Genfremstillet, Rosenkilde og Bagger 1976.
Simon Paulli: Flora Danica. Det er: Dansk Urtebog, 1648. Genfremstillet, Rosenkilde og Bagger 1971.
J. Lind: Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger 1918.
Johan Lange: Ordbog over Danmarks Plantenavne. Munksgaard 1959-61. Ny udgave 1992.
Søren Ødum, 1965. Germination of Ancient Seeds. Dansk Botanisk Arkiv 34 (2): 1-70.
Else Roesdahl og Jørgen Nordquist: De døde fra Fyrkat. Nationalmuseets Arbejdsmark 1971.
Kjeld Hansen (red.): Dansk Feltflora. Gyldendal 1981.
Vilhelm Møller-Christensen: Æbelholt Kloster. Nationalmuseet 1982.
Hans Arne Jensen: Catalogue of late- and post-glacial macrofossils of Spermatophyta from Denmark, Schleswig, Scania, Halland and Blekinge dated 13.000 B.P. to 1536 A.D. Reitzels forlag 1985.

Gamle havevaser og gamle haver – nok engang.

En kommentar.

Ancient Garden Vases and old Gardens – once again

Keywords: Potsherds, Botanical Gardens, Copenhagen, History, Denmark

Af Peter Wagner

I en interessant artikel i »Fra Kvangård til Humlekule« nummer 21 1991 har Søren Cock-Clausen meddelt »Nyt om gamle havevaser«¹: Under byggearbejder i Amaliegade 43 fandtes blandt andre efterladenskaber fra tidligere tider skår, der ved sammenligning med fund fra haven ved Sorgenfri Slot viste sig at hidrøre fra havevaser af lertøj. Lignende skår er fundet på herregården Sønderskov og ved udgravningen til Skatte- og Tolldirektoratets bygning i Amaliegade. I artiklen nævner forfatteren forskellige haver, som lervaserne kunne have stået i, og foreslår, at lervarerne kan være fremstillet på fajancefabrikken i Store Kongensgade eller andetsteds i Danmark, eventuelt være indført fra udlandet.

Blandt de havemuligheder, der nævnes, er den kongelige botaniske have på Amalienborg nok den sandsynligste. Haven, hvis anlæggelse påbegyndtes i 1753, var led i et botanisk undersøgelses- og undervisningsprojekt, som kongen, Frederik V støttede af egne midler, da det ikke var lykkedes at overtale Københavns Universitet til at påtage sig undervisning i denne disciplin. Selve anlæggelsen blev udført af den dertil ansatte gartner, Christian Hansen, men arbejdet gik trægt, da den ansvarlige botaniker Georg Christian Oeder fra 1754 til 1760 tilbragte det meste af tiden på rejser. Ved hans hjemkomst viste det sig, at gartner Hansen, der ikke havde passet de indsamlede planter ordentligt, ikke ville rette sig efter Oeders anvisninger, og i stedet ansattes i 1761 gartner F.C. Voigt².

Haven kom i sin endelige form til at ligge på begge sider af nuværende Amaliegades nordlige ende, således som det fremgår af Cock-Clausens oversigtskort³. Den blev forsynet med drivhuse, orangeri og drivbænke. Planterne blev fra drivhuse og orangeri om sommeren flyttet ud på en dertil indrettet plads i den nordvestlige ende af den mindste, vestligst beliggende have, dvs. på den side af Amaliegade, hvor nu de ulige numre findes. På Oeders og Voigts plan fra 1761 over haven er denne plads

betegnet: »Plads til Urtepotternes Opstilling om Sommeren.«⁴. Ved sammenligning af Oeders kort og et kort visende nuværende bebyggelse i området, viser det sig, at pladsen for sommeropstilling af urtepotterne har været placeret i umiddelbar nærhed af det eksisterende baghus i Amaliegade 43, hvor potteskårene blev fundet, hvorfor jeg anser det for meget sandsynligt, at de nævnte skår hidrører fra potter, som har været anvendt i den botaniske have. Antages dette at være korrekt, vides det også, hvorfra potterne er anskaffet.

Af de af gartner Hansen indleverede regninger fremgår, at pottemager Jens Mortensen Colling i 1753 har leveret i alt 1076 »Töpfe« i fire størrelser⁵. Disse potter er leveret til Charlottenborg, i hvis have planterne blev opbevaret indtil drivhusene i Amalienborghaverne var færdige. Af en inventar-fortegnelse over det til sidstnævnte haver hørende løsøre fra 1758, udarbejdet af gartner Hansen, fremgår, at 553 af disse er gået i stykker (»zerbrochen«), yderligere 500 anskaffet ved en tidligere lejlighed er bortkommet (sic!) på Charlottenborg⁶. Formentlig som erstatning herfor indkøbtes samme år (1758) 950 urtepotter i fem forskellige størrelser fra Isak Baes⁷, og af et inventarium udarbejdet som forberedelse til gartner Voigts overtagelse af haven i 1761 fremgår, at de alle da endnu er i behold⁸. Det ses altså, at der har været potter på stedet, og at nogle af dem er gået i stykker. Regnskabet for de botaniske anstalter på Amalienborg blev i 1763 omlagt og overført fra chatolkassen til partikulærkassen, og jeg har ikke undersøgt potternes skæbne efter dette årstal, men mønsteret er næppe ændret. De fundne skår stammer altså sandsynligvis fra potter indkøbt i København. Det fremgår ikke om de er fremstillet her, i regningerne nævnes kun at potterne er »leveret«.

For fuldstændighedens skyld skal det oplyses, at skarn, der kan have indeholdt skår, gennem flere år kørtes ud på de grunde, hvor haverne blev anlagt, da opfyldning af de lavtliggende områder var nødvendig; men dette skarn er formentlig overvejende blevet spredt på den østlige side af Amaliegade.

En misforståelse vedrørende forholdet mellem Amaliegade-haverne og universitetets have har indsneget sig i teksten. Side 25 står, at »Universitetets botaniske have midt i 1700-tallet blev flyttet netop hertil (dvs. til Amaliegade) fra Krystalgade, hvor den oprindelig blev anlagt.« Det er korrekt, at universitetet i Skidenstræde, nu Krystalgade, havde en botanisk have fra 1600, men den forblev der til 1778. I 1769 skænkede kongen, Christian VII 2500 rigsdaler til et legat, hvis renter skulle gå til Skidenstrædehavens vedligeholdelse. Det fik Oeder, som chef for den kongelige botaniske have (der altså ikke var universitetets), til at foreslå, at en af haverne blev nedlagt, da »een botanisk Hauge er nok i een Bye...« Da Commercekollegiet ønskede den store have på vandsiden af gaden til

told- og oplagsplads, nedlagdes de botaniske anstalter i 1770, toldvæsenet tilskødedes den store have og universitetet den lille⁹. Fra 1770 til 1778 havde universitetet altså to haver. I 1778 købte kongen den lille have tilbage fra universitetet, da man ønskede at bebygge området, og havens planter flyttedes da, sammen med bestanden i Skidenstrædehaven, til haven bag Charlottenborg, hvor der var botanisk have til 1874.

Noter

1. Cock-Clausen, Søren: Nyt om gamle havevaser. Fra Kvangård til Humlekule. Meddelelser fra Havebrugs-historisk Selskab nr. 21. København 1991. p. 19-27.
2. Wagner, Peter: Den botaniske have ved Amalienborg. Oeders, Eigtveds og Thurahs projekter. Architectura. Arkitekturhistorisk Årsskrift 13. København 1991. p. 54-73.
3. Cock-Clausen op.cit. p. 20.
4. Wagner op.cit. p. 64.
5. Chatolkassens Memorialbog pro 1758, Bilag nr. 348. RA.
6. Chatolkassens Memorialbog pro 1758, Bilag nr. 355. RA.
7. Chatolkassens Memorialbog pro 1758, Bilag nr. 374. RA.
8. Chatolkassens Memorialbog pro 1760, Bilag nr. 54. RA.
9. Wagner op.cit. p. 71.

Havevaser fra 1700-tallet.

To treillager – to årtusinder

Fra Nilen til Gammelholm.

Two trellis works – 2 thousand years From the Nile to Gammelholm

Keywords: Trellis Arches, Contemporary Gardens, The Nile, Mosaic, Praeneste, Iraq, History, Copenhagen, Denmark

Af Søren Cock-Clausen

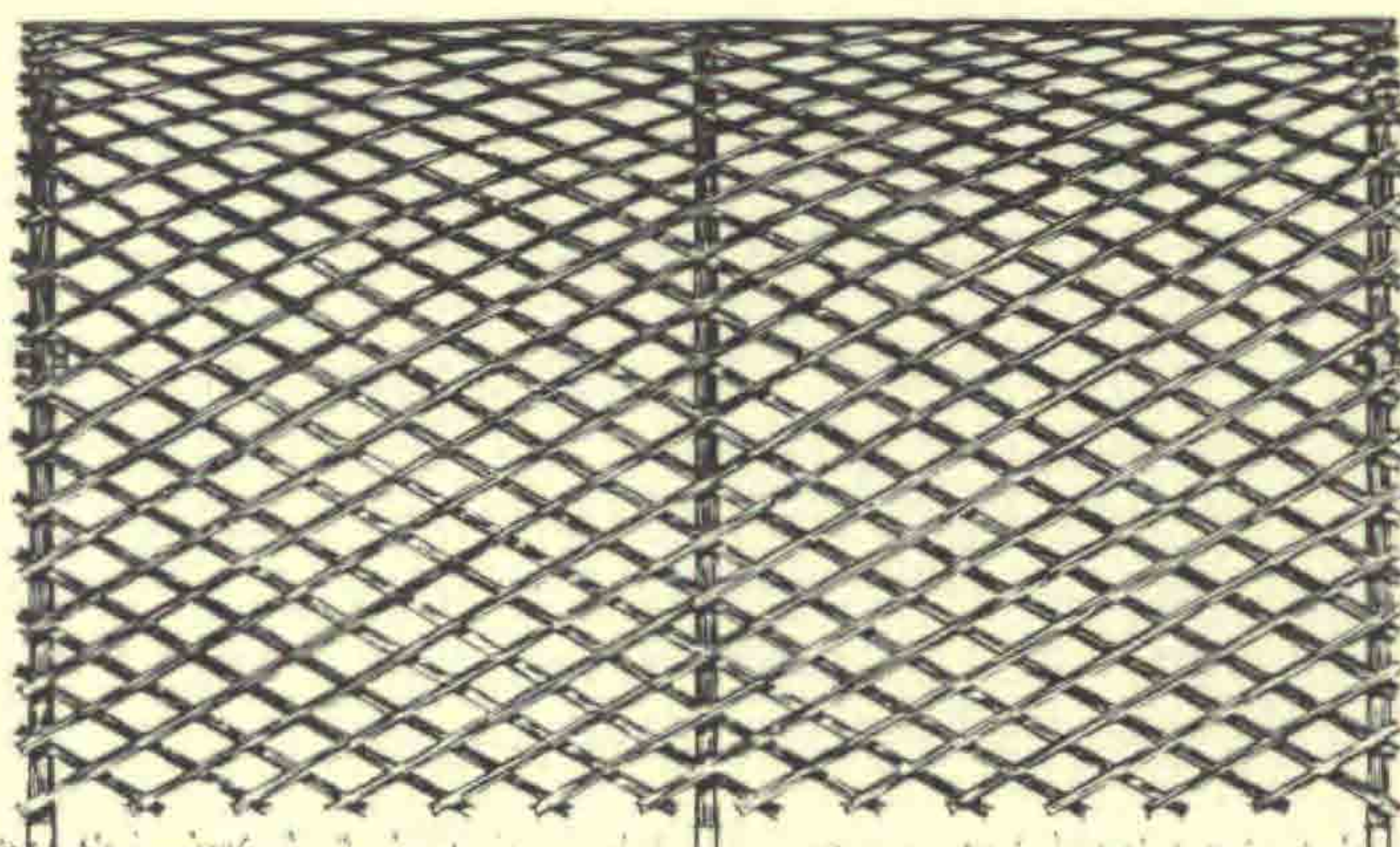
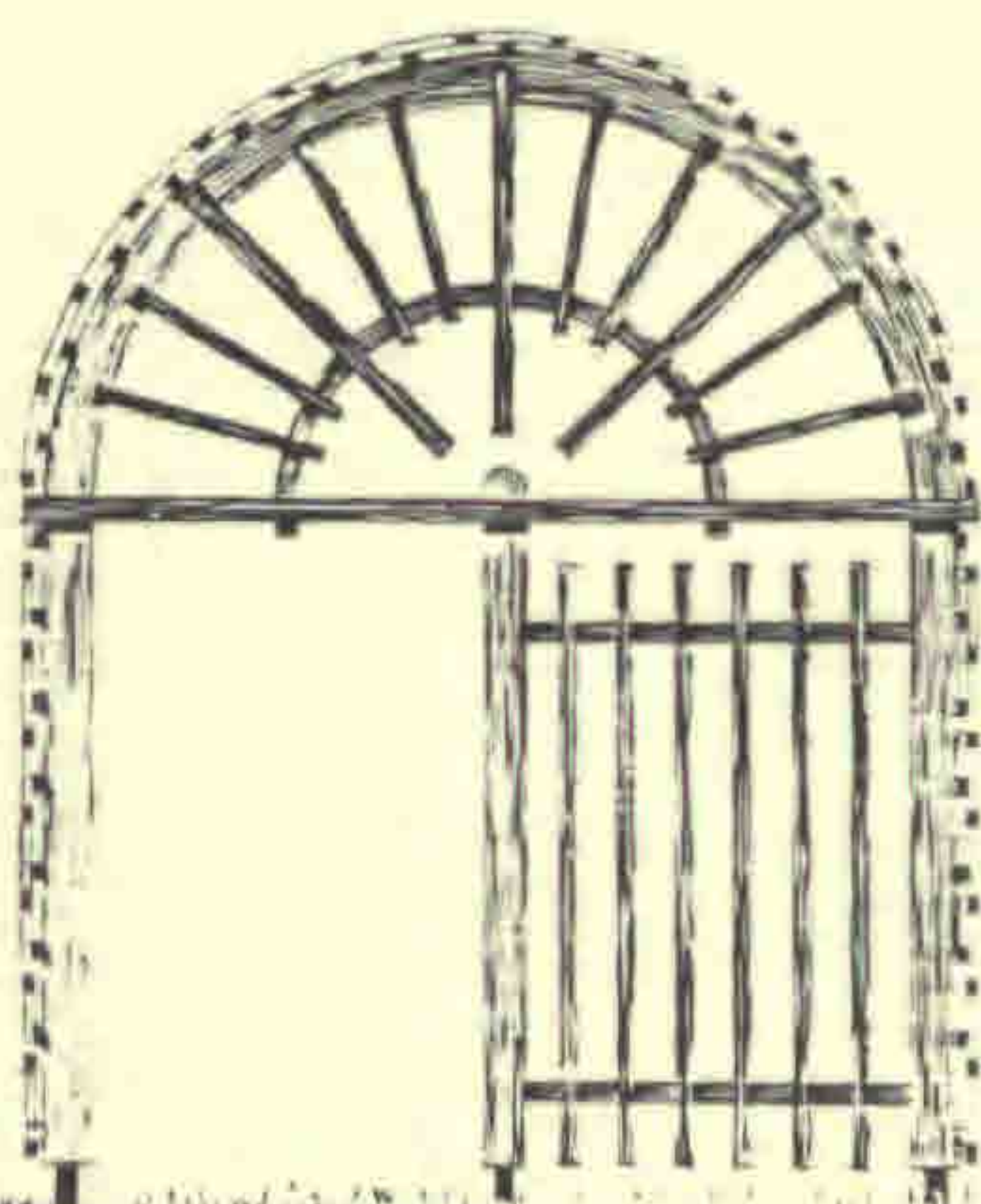
I 1980'erne blev baggårdene på »Gammelholm« (kvarteret mellem Kgs. Nytorv og havnen) lavet om til haveanlæg.

På Gammelholm lå tidligere flådens bygninger, indtil de i slutningen af forrige århundrede blev flyttet over på den anden side af havneløbet til Nyholm (idag Holmen). Da det var sket, blev der bygget beboelsesejendomme med et hav af baghuse og skure. Hundrede år efter er baghuse og skure væk og istedet er der smukke haveanlæg.

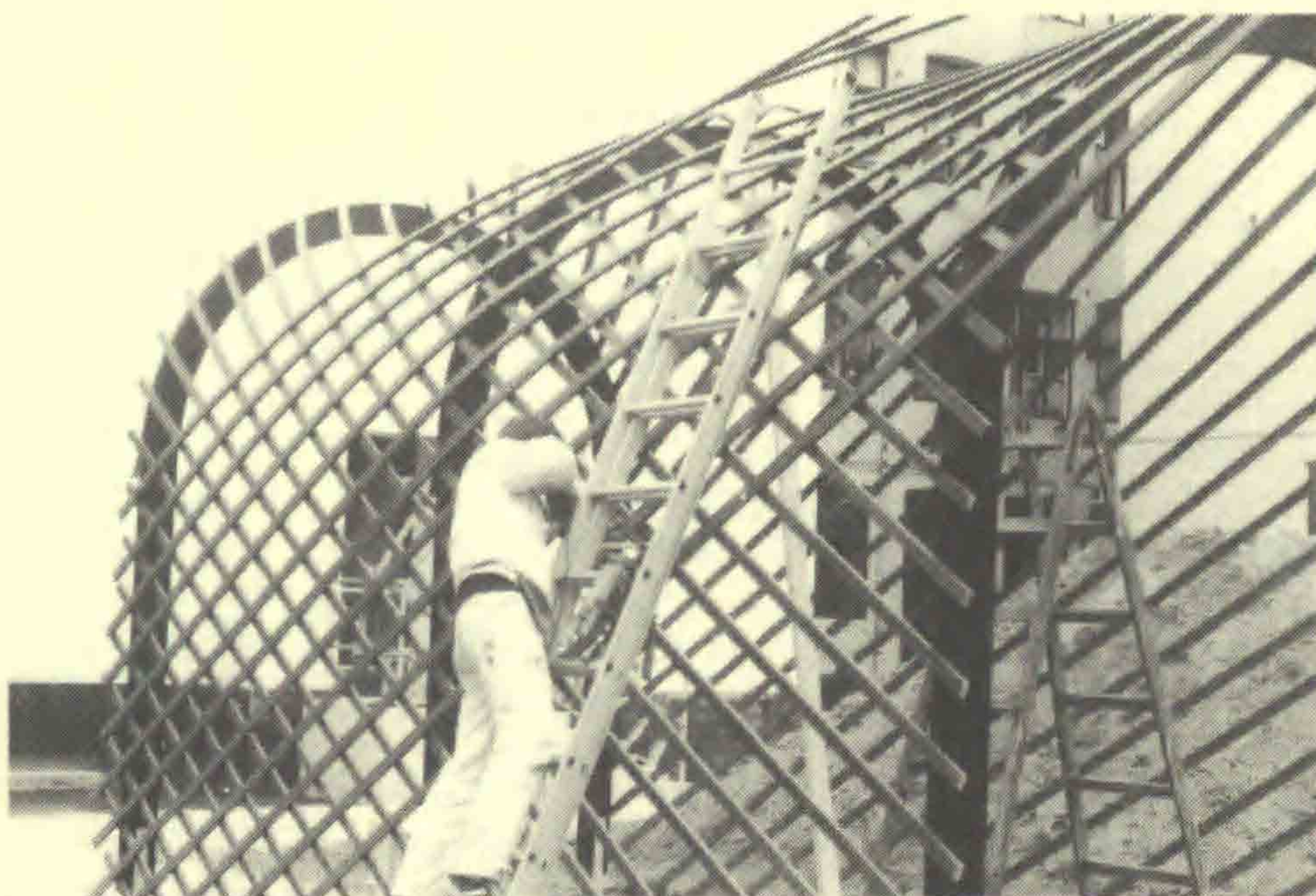
Husholdningsaffald blev der imidlertid ikke mindre af, så i haven måtte der skaffes plads til mange affaldsbeholdere. Det blev min opgave at finde nogle »parkeringspladser« til de rullende gespenster, og der var fire hensyn at tilgodese. For det første måtte afstandene fra bagtrapperne til affaldsbeholdernes pladser ikke være for lange. For det andet skulle de placeres, så renovationsfolkenes arbejde blev nemt, og for det tredje måtte affaldet ikke stå så tæt på husene, at beboerne blev generet af lugten. Endelig for det fjerde skulle affaldspladserne nødtigt skæmme haven.

En placering i tre grupper med seks i hver imødekom de tre første hensyn. Men affaldsbeholderne stod så og strittede med tomme kartoner og andet affald, som var røget ved siden af. Det så herrens ud. Affaldspladserne måtte på en eller anden måde skjules, så beholderne og det »løse« ikke faldt i øjnene. Et plankeværk ville ikke gøre det alene, der måtte også tag over, så beboerne ikke ville ærgre sig over synet oppe fra lejlighederne.

Ak – ak, skulle det virkelig blive nødvendigt at ødelægge den pæne have med grimme skure? – Hvorfor ikke skjule affaldet i nogle lysthuse eller pergolaer, som samtidig kunne indgå i haveanlægget som dekorative elementer.

Konstruktionstegning til treillager i gårdhaven på »Gammelholm«, arkitekt Søren Cock-Clausen, 1987.

Limtræsruerne er opstillet, montering af espalierlister i fuld gang.

Tre Treillager på Gammelholm

Brueghels tegning på omslaget af selskabets årsskrift gav idé til at lave nogle pergolaer med hvælvede »lofter«, beklædt med espalierlister, som slyngplanter kunne vokse op ad og skjule, hvad der gemte sig indenunder. Mens jeg skitserede på pergolaer, ændrede disse sig til at blive såkaldte »treillager«.

Hver treillage kom til at bestå af tre præfabrikerede limtræsuer beklædt med espalierlister i to diagonaltkrydsende lag, som fra treillagens ene side kontinuerligt svøber sig op omkring buformen og videre ned på den anden side. Listerne kommer på den måde til at fungere som mange tætsiddende »vindkryds«, som hindrer at konstruktionen ekser eller vælter. Selvom listerne er spinkle, bevirker antallet og tætheden, hvormed de er monteret, at de virker tilstrækkeligt stabiliserende på konstruktionen.

Det har i praksis vist sig, at treillagerne er så robuste, at de sagtens tåler renovationsfolkenes hurtige, til tider voldsomme baksen rundt med de tunge beholdere.

At de to lag lister blev malet henholdsvis grønne og blå, gør farvespillet levende, fordi det ændrer sig i takt med, at man bevæger sig rundt om treillagerne.

Treillagen på Altes Museum (Staatliche Museen)

Siden jeg tegnede treillagerne, er det gået op for mig, at ideen med det kontinuerlige svøb af diagonaltkrydsende lister ikke er nogen ny idé.

I den varme sommer 1992 besøgte jeg for første gang Berlin og så blandt andet de pragtfulde samlinger i Altes Museum. Et smukt mosaikbillede vakte min særlige interesse, fordi motivet forekom mig bekendt.

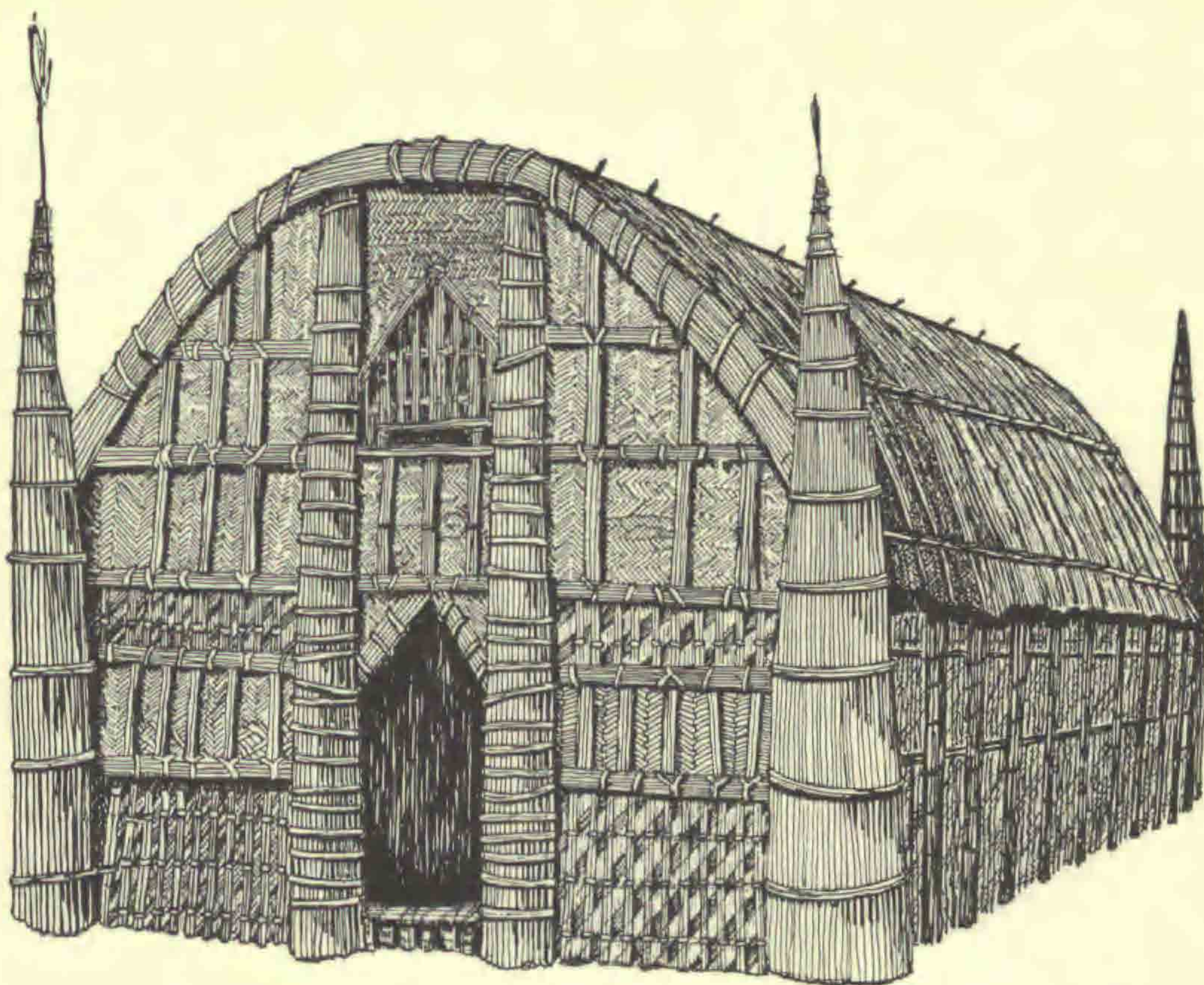
Billedet var omkring en meter på hver led, og forestiller to mænd og fem letpåkledte kvinder, som mageligt henslængt på polstrede brikse vederkvæger sig med vin og musiceren under en treillage, hvorover slynger sig vinranker med drueklaser. Scenen foregår i Nildeltaets marskland, hvor treillagen hvælver sig i en bue mellem to små sivholme, og en mand i en papyrusbåd stager sig frem mellem lotusblomster.

Det, der slog mig ved mosaikbilledet, var, at den hvælvede treillage var lavet efter samme princip som treillagerne, jeg havde lavet tegning til.

Papyrus som byggemateriale

Treillagen på mosaikken er lavet som et skelet af to »buer«, beklædt med et kontinuerligt net af diagonaltkrydsende »lister«. »Buerne« er lidt specielle. De er nemlig ikke lavet af træ, men er fremstillet af papyrusstængler sammensnøret i lårtykke knipper.

Forklaringen herpå er, at Nildeltaets vegetation i oldtiden i det væsent-

Marsklands-arabers hus fra S. Irak. Nutidigt papyrus-hus, hvis bærende søjler og buer er knippevis sammenbundne papyrus-stængler ganske ligesom i de 6000 år gamle papyrus-huse, hvoraf rester nylig er fundet i det fra Biblen berømte Ur. De afstivende, krydsende lister i det buede tag er her på billedet skjult af vandtætte måtter. Samme papyrsknippe-princip træffes 4000 år senere i en Nil-mosaik, se efterfølgende figur (Wooley, L. 1962).

ligste bestod af papyrus, som foruden at blive brugt til fremstilling af papir, blev anvendt til at bygge både og huse af, samt til fremstilling af sejl og reb, og planternes kraftige rødder blev brugt som brændsel.

Specielt til fremstilling af buerne har papyrusstængler været et velegnet materiale. Bøjer man et bundt stængler efter buens form, og holder det fast i denne facon, medens man snører stænglerne stramt sammen, vil bundtet beholde bueformen.

Papyrusplanterne bliver normalt to til tre meter høje, men kan dog under gunstige forhold blive op til fem meter. Selv hvis man kun har adgang til stængler på et par meters længde, kan man lave en bue som er betydeligt længere. Idet stænglerne samles til et bundt, lader man dem

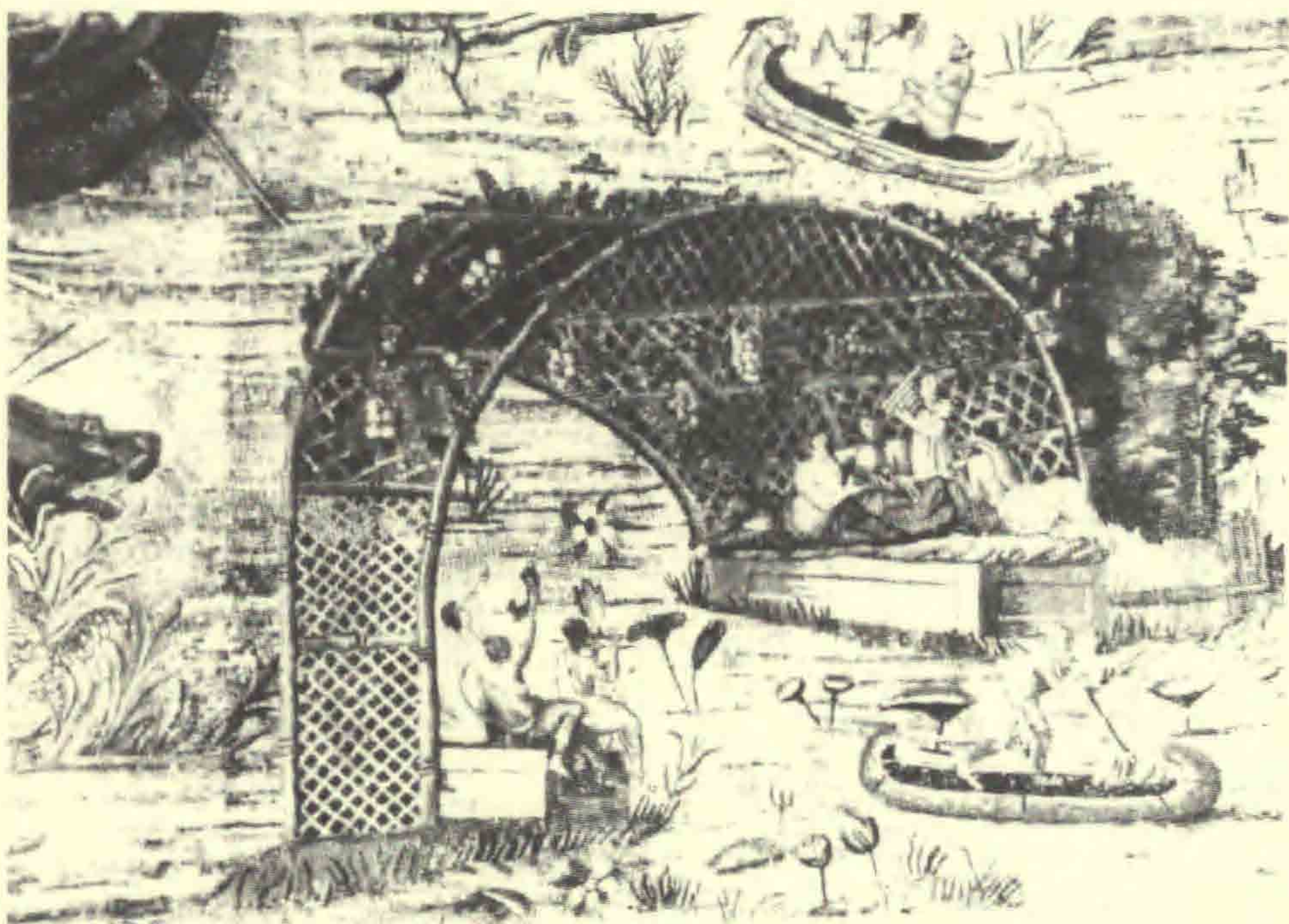
overlappe hinanden et stykke i længderetningen, inden man laver snøringerne.

Limtræsbuerne, som blev brugt til treillagerne på Gammelholm, er faktisk fremstillet efter samme princip som papyrusbuerne. Limtræsbuer laves af mange lag tynde brædder, som, medens de er bøjet i buens facon, limes sammen. Limen erstatter her papyrusbundternes snøringer.

Mosaikken i Palestrina

Mosaikken i Altes Museum er i virkeligheden et udsnit af en meget større mosaik på fem gange seks meter, som oprindeligt lå som gulv i Fortuna-templet i oldtidsbyen Praeneste ved Rom. I dag er mosaikken anbragt på en væg i Palazzo Barberini i samme by, hvis navn idag er Palestrina. Mosaikken viser et idealiseret panorama af Nildeltaet, med flora, dyr og mennesker, templer og paladser samt hytter og fartøjer, og så scenen med det lille selskab under treillagen.

Det gamle mosaikarbejde fortæller os, at man allerede for to tusinde år siden lavede treillager efter samme princip som de tre treillager der nu står i haven på Gammelholm, selvom deres formål er vidt forskellige.

Udsnit af mosaikken i Palestrina. (Efter G. Gullini.).

Ordforklaring

Pergola:

En åben søjlegang med søjler af træ eller murpiller, foroven forbundet med langsgående og tværgående bjælker. Pergolaer har igennem årtusinder været anvendt som skyggegivende og dekorative elementer i haver, sædvanligvis med en bevoksning af slyngplanter.

Espalier:

Et gitterværk af lister. Espalierer kan være fritstående eller være monteret op ad en væg. Espalier har været anvendt i årtusinder i haver til opbinding af f.eks. vinstokke eller prydplanter.

Espalierlister:

Lister af træ (undtagelsesvis papyrusstængler) eller jern, hvoraf espalier opbygges.

Treillage:

Et bygningsværk beklædt med to lag af parallelt forløbende lister. Lagenes lister monteres vinkelret på hverandre, det ene lag lodret og det andet vandret eller begge lag på skrå men i hver sin retning og under 45°. Treillager har været anvendt i årtusinder, blandt andet som espalier for opbinding af vinstokke.

Litteratur:

Gullini, G.: Mosaici di Palestrina, *Archaeologia Classica*. 1956.

Schmidt, Eva: Studien zum Barberinischen Mosaik in Palestrina. Strassburg 1929.

Woolley, Leonard: Mesopotamien og Forasien. Det mellemste Østens kunst. Hassing 1962.

Fortidens og nutidens potteplanter

Pot Plants in the past and in our time

Keywords: Pot Plants, Introduction, History, Denmark

Af Asger Klougart

Når det samlede havebrugs omsætning idag er nået 5 mia kr., og det samtidigt er blevet et eksporterhverv, er det potteplanteproduktionen der er den afgørende faktor. Der sælges for ca. 2.8 mia kr., hvoraf over 2 mia kr. til eksport. Det er faktisk et eventyr!

Hvordan er det lykkedes på mindre end tyve år at skabe en sådan produktion?

Naturligvis er det *afsætningsmulighederne* med åbning af handelen særlig til Tyskland og Sverige, der har skabt grundlaget. Dernæst er det en kombination af viden og anvendelse af ny teknik, hvilket vil sige udnyttelse af *plantefysiologisk forskning* vedr. vækst- og blomstringsregulering og planteernæring samt genetik, patologi og formeringsmetodik. Alt dette erstattede den gamle gartners erfarings-fremgangsmåder.

Vækstreguleringens muligheder fremkaldte krav til væksthuses tekniske udstyr med daglængderegulering, temperaturprogrammering, CO₂, gødskning, vandings- og gødningsteknik. »Standardjord« blev det normale fra tressernes begyndelse, som afløste de gamle ofte hemmelige »jordblandingsrecepter«.

Betydningsfuldt var plastpottens indtog i 1962, pottemaskinerne i halvfjerdsere og klimacomputerne i firserne, som gjorde gartnerierne til plantefabrikker. Det er en spændende historie i sig selv.

Når disse ting er nævnt, er spørgsmålet, *hvilke planter* drejer det sig om, og *hvorfor ændres sortimentet* hele tiden.

I Stephan Nyelands »Blomstervennen« fra 1877 omtales 108 arter egnet til stuekultur. Kun to heraf hører idag til nutidens top-10, nemlig *Chrysanthemum* (nu *Dendranthema*) og *Nephrolepis*.

22 af de nævnte er ikke længere i kultur.

Nyelands bog kom før de store gennembrud med *Begonia* 'Gloire de Lorraine' i 1893 og *Azalea*-kulturens gennembrud.

At der dengang var mange væksthusplanter i Europa, vidner Berlins Gartenbaudirector H. Gaerdt's bog fra 1883 »Die Winterblumen« om, idet

der omtales 2000 væksthushplanter. Danske gartnere der arbejdede i Tyskland, England og Belgien har haft store muligheder for at hjemføre et bredt plantesortiment.

I dette århundrede skrumper antallet af dyrkede planter ind til et minimum i perioden op til anden verdenskrig. Således udgjorde de 9 største kulturer i 1934 hele 80% af de tilførte. I 1965 var »de gamle planters« andel svundet ind til 19,6% samtidig med at de »nye kulturer« udgjorde 38% af totalproduktionen.

Dette viser et bredere udvalg end før. I listen over planter fra Plantedirektoratet er opført 840 arter af potteplanter. Regnes hybriderne med, kommer man over et par tusinde.

Altså variation er der! Og der er kommet »nye« planter til.

Gartnerne er blevet et rejsende folkefærd med åbne øjne for potentielle planter, de møder i tropiske og subtropiske lande. Hvor botanikerne særlig hæfter sig ved taxonomiske forskelle, så ser gartnerne på de dekorative egenskaber, formeringsevnen og »nyhedsværdien«. Der er eksempel på, at en gartner ved blot en times ophold i en afrikansk lufthavn pillede en plante (*Celosia* sp?) op fra startbanen og gjorde den til en salgsartikel.

Som nogle eksempler på disse »turistrejseplanter« kan nævnes: *Allamanda neriifolia*, flere *Bougainvillea*, *Eranthemum wattii*, flere *Euphorbia*-arter, *Hatiora*, flere *Kalanchoë*, *Pelargonium*, *Pinus pinea*, *Passiflora*, *Pogonatherum paniceum*, *Reinwardtia indica*, *Senecio* (*Kleinia*), *Solanum wendlandii*, foruden et antal nye sorter af kendte arter.

Gartneren vurderer planten på sin egen måde, fordi han kender til metoder for regulering af vækst og blomstring ved at bruge et temperatur- og daglængdeprogram, og til hjælp har han visse kemikalier. Med retarderingsmidlerne (Phosfon, Cycocel, Alar, Bonsai) så han muligheden i at »skræddersy« en langhalset tropeplante til vindueskarmen.

På udstillinger i Aalsmeer, Chelsea, Gent, Hamburg, Florida og Chicago var der gode muligheder for indkøb af nyheder.

Frøfirmaerne søgte også at skaffe frø af salgbare, tropiske bladplanter til supplerung af deres normale udbud af blomsterfrø.

Philodendron tuxtilanum (1972), *Radermachia* (1980), *Leea* (1975), *Clusia* og flere arter af *Schefflera*. Desuden alle de blomstrende som *Eustoma* (1975). Af *Primula vulgaris* skabtes en stor forårskultur, samt hybriderne af *Impatiens walleriana*, der blev fornyet ved indkrydsning af arter fra New Guinea.

Planteforædlingens indsats har skabt de »store kulturer«, som særlig fik fremgang fordi F_1 -sorterne har deres egen genetiske beskyttelse, således for *Gerbera* og *Pelargonium*; men det er dog særlig loven om forædlerrettigheder fra 1962 (rev. 1974), der satte gang i forædlingen af *Kalanchoë*, *Begonia elatior* og potteroser. Julestjernen er det bedste eksempel: Sorten 'Paul

Mikkelsen' indledte i 1962 en ny æra for begrebet »mærkevarer«. Pottechrysanthemum, Saintpaulia, Kalanchoë, Aster novi-belgii, Ixora, Begonia, Schlumbergera og Spathiphyllum er eksempler på, at forædling skaber »store kulturer«. Meristemformeringen muliggør, at en ny plante hurtigt kan blive til millioner.

Importmuligheden af halvfabrikata fra tropiske egne har givet os et antal gode planter, der særlig er egnet til kontorlandskaber m.m. Størst var successen med *Yucca elephantipes* fra panamerikanske lande, hvor de først blev høstet i naturen, tilskåret i 1,2 m lange tokke; og pakket i container fandt de vej til Holland, hvor de rodfæstedes i længder fra 10 cm til over en meter. I 1980 var omsætningen af elefantfodsyucca større end for massevaren *Begonia*.

Dette medførte plyndring og erosion, så der måtte oprettes plantager til eksporten. Samtidig udvidedes sortimentet til andre Agavaceer som *Draena fragrans* i flere farverige kloner, *D. deremensis*, *reflexa* og *surculosa*. Desuden *Beaucarnea* (*Nolina*) ofte i kæmpeeksemplarer.

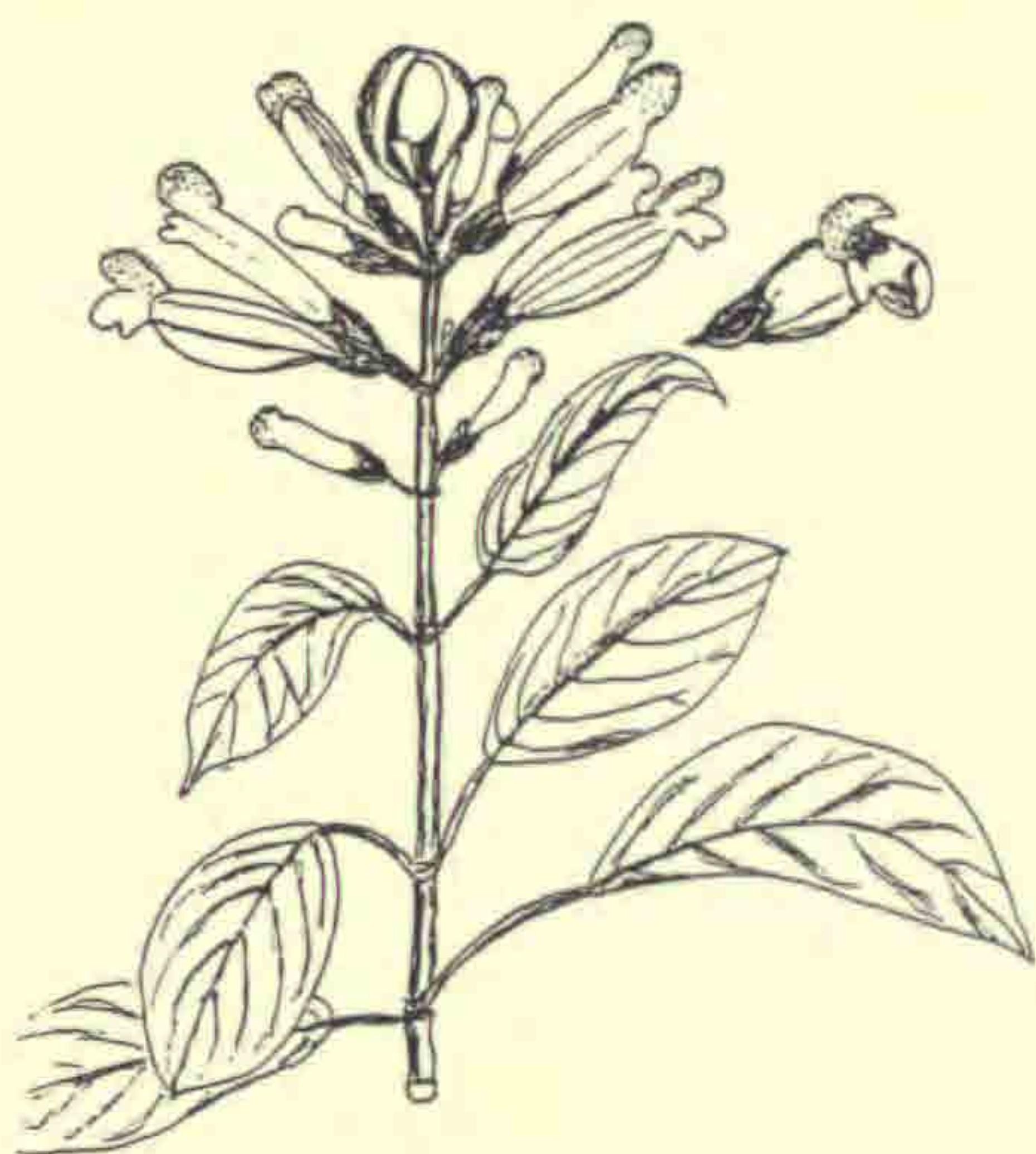
I 1985 begyndte en større import af bromeliaceer. Længe havde broget-bladede *Ananas* været indført, men et antal *Tillandsia* viste sig egnede til stuebrug (air-plants) og de blev dekorativt plantet i skåle eller på sten og træ. Vi kender »Spaniolderskæg«, *Tillandsia usneoides*, men sortimentet forøgedes med arterne *argentea*, *ionantha*, *caput-medusae*, *xerographica*, *tricolor* og flere. De dyrkes på udspændte tråde i Costa Rica og tåler søtransport i tør tilstand.

Organiseret arbejde med at skaffe nye planter til landet blev realiseret i 1979 ved Havebrugscentret i Årslev ved mit samarbejde med potteplantesektionen. Et væksthuse og en medarbejder blev sat på opgaven, og der indsamledes et stort antal planter fra botaniske haver og samlinger i ind- og udland og et antal overførtes fra KVLs væksthuse.

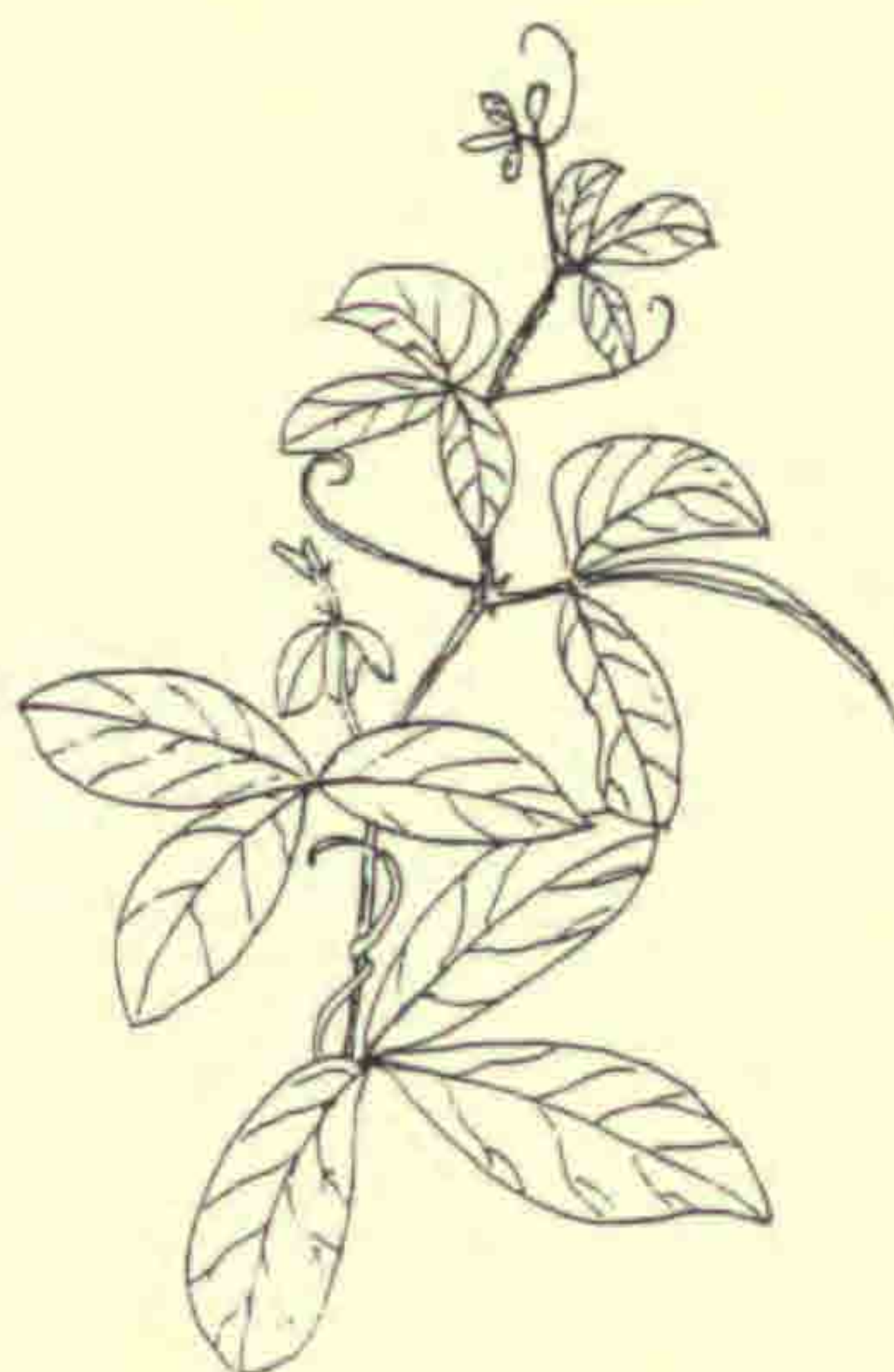
Gennem 6-7 år havde projektet høj status blandt gartnere og forsøgsfolk, og der blev lanceret et antal planter i kultur. Dette gjaldt: *Chrysanthemis pulchella* (1981), *Coprosma baueri* 'Beatsons Gold' og 'Coppershine' (1983), *Porphyrocoma pohliana* (1982), *Salvia involucrata* (1985), *Centradenia australis* (1985).

I de senere år har man koncentreret arbejdet med at finde bedre kloner af kendte arter og fremavlet kærneplanter, fri for virus, som derefter opformeres og sælges fra Planteformeringscentret.

Landbohøjskolens Havebrugsafdeling har også medvirket ved introduktion af et antal planter. Da højskolens gamle væksthuse i 1970 blev nedrevet, blev der bygget et 16 m hus i haven på Rolighedsvej. Planterne fra de gamle huse var stærkt inficerede med skadedyr og virus. Derfor foretog vi en termoterapeutisk behandling i varmtvandsbad i 43.3° varmt vand i 10 eller 20 minutter. Stiklingerne blev overført til små karantænehuse, inden

Salvia involucrata.

Rhoicissus digitata.

de overførtes til det nye sortimentshus. Nu da dyrkningsforholdene var gode med undervanding og klimaregulering, blev resultatet at plantekvaliteten kom på »gartnerniveau«.

For at gøre sortimentet tidssvarende og for at finde potentielle fremtidsplanter besøgte jeg, ofte i bil, plantesamlinger i England, Belgien, Holland, Tyskland, USA, Sydafrika, New Zealand og Australien, og hjemførte planter til væksthussamlingen.

Ved frøekvisition fra bl.a. Holtzhausen, England, fra botaniske haver, og her særlig Kerstenbosch i Cape Town, fik vi henholdsvis 57 og 52 prøver og fra andre kilder 74 frøprøver.

Af planter og stiklingemateriale blev der fra 1972 til 1984 hjembragt 516 planter.

Dersom en plante syntes dyrkningsværdig, præsenteredes den i et »planteportræt« i Gartner-Tidende.

Da vi havde en vis mulighed for opformering, tilbød vi gartnerne et antal planter mod at indbetale et beløb til Havebrugets Forskningsfond (fra 100-1000 kr.).

For at få en vis begrænsning i det nye sortiment valgtes i 1972 at koncentrere indsatsen til slægterne *Acanthaceae* og *Gesneriaceae*, indførte henholdsvis 24 og 65 arter og cultivarer, men vi var åbne for andre muligheder.

Et eksempel på nogle planters skæbne: *Kalanchoë porphyrocalyx* fik jeg på Wye College i England i 1966. Da den endelig kom i kultur i det nye hus blev den flot, og 5 gartnere fik en plante til kultur. Kun for én blev

den til en succes. Senere har flere taget den op, og den er blevet anvendt i Holland til krydsning med *K. miniata* med resultat sorten 'Wendy'.

Størst succes blev kulturer af *Aeschynanthus hildebrandii* fra Edinburgh bot. have i 1974. Efter omtale i G.T. i 1976, hvor den fik navnet Ildebrand blev den udsendt til 22 gartnere med 100 planter til hver. For en af modtagerne (Kjeld Hansen, Marslev) blev den nye kultur så vellykket, at han på få år fik dronningens ærespræmie to gange! En anden gartner i Stige brugte sorten til et hybridiseringsarbejde og skabte en række hybrider: *A.* 'Capella', 'Antares', 'Rubens'.

En anden, *Aeschynanthus evrardii* (også fra Edinburgh 1974), som var mere kompakt end den kendte *A. speciosus*, udsendtes i 1982 og gav genetisk grundmateriale for *A.* 'Lilli'.

Et andet eksempel er en græsart, som jeg tog med hjem som planter fra en have i Sydafrika, *Setaria chevalieri*, der hurtigt blev populær som »Palmegræs«, og i et par år måtte vi forsyne markedet med frø indtil et frøfirma satte avl igang.

Den sidste plante i min periode var *Rhoicissus digitata*, som jeg fik frø af fra Kerstenbosch i 1983, og som blev tildelt to gartnerier som »Kløvervin«, et navn de hurtigt udskiftede inden salg med »Perlevin« – grundet perleagtige kirtler på de unge skud.

Det vil føre for vidt at berette historien om *alle* de planter, der gennem årene blev afgivet til gartnere. De fleste blev blot til suppleringskulturer, idet sælgere stadig råbte på nye ting. Fra min plantebog med de 701 numre har jeg udskrevet nedenstående oversigt. Ganske afgjort har mange af disse arter allerede været indført og bragt i kultur; således har 8 af de nedennævnte arter været dyrket i Danmark før 1900; men mange gartnere udnyttede denne mulighed for at prøve noget for dem nyt.

Acanthaceae	<i>Barleria obtusa</i> . 1982. Frø fra Holtzhausen. Engl.
	<i>Beloperone plumbaginifolia</i> . 1980. Stikl. Holland.
	<i>Pachystachys lutea</i> . 1976. 4 egne kompaktkloner.
	<i>Ruellia colorata</i> . 1977. Edinburgh bot. have.
	<i>Ruellia macrantha</i> . 1977. Edinb. bot. have.
	<i>Whitfieldia lateritia</i> . 1981. Edinb. bot. have.
	<i>Whitfieldia longifolia</i> . 1978. Afrika.
Agavaceae	<i>Cordyline terminalis</i> . 'Jane Craig compacta'. 1976. Hawaii.
	<i>Sansevieria liberica</i> . New Zealand. 1978.
Apocynaceae	<i>Alyxia ruscifolia</i> . 1979. Edinb. bot. have.
Araliaceae	<i>Polyscias filicifolia</i> (klon), 1976. Hawaii.
	<i>Pseudopanax lessoni</i> . 1978. New Zealand.
Asclepiadaceae	<i>Hoya coronaria</i> . 1978. New Zealand.

Bignoniaceae	<i>Tabebuia rosea</i> . 1977. Spanien.
Cactaceae	<i>Hatiora salicornioides</i> . 1978.
Campanulaceae	<i>Azorina vidalii</i> . 1982. New Zealand. <i>Canarina canariensis</i> . 1978. Holtzhausen. Frø. <i>Trachelium caeruleum</i> . 1978. Holtzhausen. Frø.
Commelinaceae	<i>Tradescantia sillamontana</i> . 1981. Edinb. bot. have.
Compositae (Asteraceae)	<i>Brachycome multifida</i> . 1984. Tyskland. Stikl. <i>Osteospermum ecklonis</i> . 1980. Kerstenbosch. <i>Steirodiscus tagetes</i> . 1983. Kerstenbosch. Frø.
Crassulaceae	<i>Graptopetalum bellum</i> . 1981. dansk gartneri. Frø. <i>Kalanchoë gaston-bonneri</i> . 1980. Wageningen. Holl. <i>Kalanchoë farinacea</i> . 1980. Wageningen. Holl. <i>Kalanchoë porphyrocalyx</i> . 1980. Wageningen. Holl. <i>Kalanchoë rankei</i> . 1980. Wageningen. Holl. <i>Kalanchoë schumacheri</i> . 1980. Wageningen. Holl.
Euphorbiaceae	<i>Euphorbia leucocephala</i> . 1978. Hawaii. <i>Excoecaria bicolor</i> . 1978. New Zealand.
Gesneriaceae	<i>Aeschynanthus evrardii</i> . 1977. Edinb. bot. have. <i>Aeschynanthus hildebrandii</i> . 1974. Wisley, England. <i>Gloxinia silvatica</i> . 1973. Dublins bot. have. <i>Hypocyrta sellowiana</i> . 1977. Edinb. bot. have. <i>Hypocyrta strigilosa</i> . 1977. Edinb. bot. have. <i>Hypocyrta wettsteinii</i> . 1977. Edinb. bot. have.
Gramineae (Poaceae)	<i>Setaria chevalieri</i> . 1980. Have i Sydafrika. Plante.
Labiatae (Lamiaceae)	<i>Plectranthus coleoides</i> . 1976. Holland. <i>Salvia rutilans</i> . 1983. Engl. via Fredensborg.
Liliaceae	<i>Chlorophytum bichettii</i> . 1978. Sverige. <i>Dianella caerulea</i> 'Alba' og 'Variegata'. 1979. New Zeal.
Lythraceae	<i>Cuphea micropetala</i> . 1980. Sydafrika.
Melastomaceae	<i>Medinilla sedifolia</i> . 1977. Edinb. bot. have.
Musaceae	<i>Heliconia aurantiaca</i> . 1976. Hawaii.
Myrsinaceae	<i>Ardisia polycarpa</i> . 1976. Holland. Frø.
Polygonaceae	<i>Homalocladium platycladum</i> . 1978. New Zealand.
Portulacaceae	<i>Portulaca umbraticola</i> . 1980. Caribien.?
Rubiaceae	<i>Ixora</i> 'Super King'. 1976. Hawaii.
Rutaceae	<i>Murraya paniculata</i> . 1978. Bangkok. Frø.
Solanaceae	<i>Browallia</i> 'Blue Troll'. USA. Beltsville. 1980. Frø.
Sterculiaceae	<i>Brachychiton populneus</i> . 1977. Spanien.
Urticaceae	<i>Pilea serpyllacea</i> . 1979. Florida.
Vitaceae	<i>Rhoicissus digitata</i> . 1983. Kerstenbosch. S.Afr. Frø.
Zingiberaceae	<i>Zingiber zerumbet</i> 'Variegatum'. 1976. Edinb. bot. have.

Antallet af »succesplanter« i forhold til det samlede antal er lille; det har vist sig i de fleste projekter, at man må regne med højst 2%, og vort arbejde har næppe haft større udbytte.

Altså af 50 planter må man være glad for at finde blot en brugelig – det er vilkårene; men henter man *ikke* de halvtreds, så er der intet nået. Derfor gælder det bare om at blive ved. Planterverdenen rummer 300.000 arter, så der er nok at gøre for mine efterfølgere.

Litteratur:

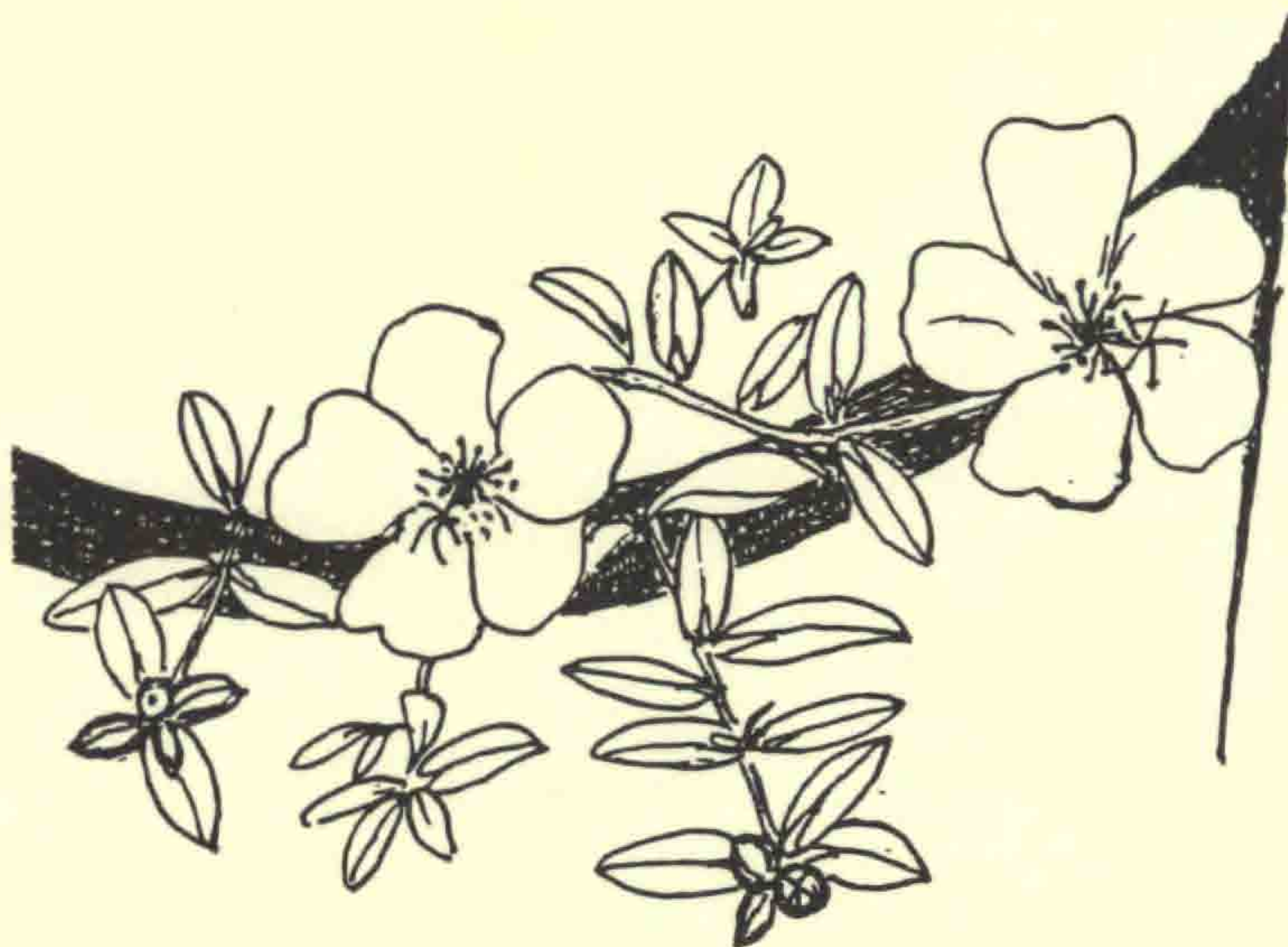
GartnerInfo (red.) Potteplanter i 1985, 244 s. ill.

H. Gaerd: Die Winterblumen. Berlin 1886, 734 s. ill.

A. Klougart: Væksthusplanter. 4. udg. 1987. GartnerInfo 221 s. ill.

A. Klougart: Er der stadig nyt under solen? Festskrift 26. maj. Havebrugsinstituttet, Frederiksberg 1989.

Zander: Handwörterbuch der Pflanzennamen 13. udg. 1984.

Portulaca umbraticola.

Landbohøjskolens ældste træer¹

The oldest Trees of the Royal Veterinary and Agricultural University

Keywords; Trees, Platanus, Fraxinus, Pinus, Ailanthus, Quercus, Robinia, Taxus, Larix, Fagus, Prunus, Aesculus, Ulmus, Celtis, Ginkgo, Tilia, Corylus, Acer, Vitis, History, Denmark

Af Johan Lange

Højskolens have ved Bülow'svej lå i det væsentlige færdiganlagt ved bygningernes indvielse i august 1858. Af en dagbog (»Arbeids Journal for den kgl. Veterinair- og Landbohøjskoles Have«), påbegyndt den 12. juli 1858 og jævnligt forevist havens efor², fremgår det, at busketter og gange var afstukket, græsplænerne har været tilsået, og tilplantningen har været i fuld gang³.

Når havens protokoller angiver 1860 som plantningsår for alle de ældste træer, så må det antagelig skyldes unøjagtighed. Protokollerne er først påbegyndt sidst i 1870'erne af en mand, der ikke var med ved havens start.

En ikke helt ringe del af alle disse træer står endnu og har således »oplevet« alle de kuld af studerende, som er udgået fra den gamle højskole. Yderligere hører lindetræerne ved villa Rolighed under Landbohøjskolen, efter at det tidligere Københavns Sygehjem og nævnte villa med tilhørende gule længer i 1918 blev erhvervet af staten og lagt under KVL. Lindene, dels den korte allé lige vest for villa Rolighed dels de to indgangstræer ved indgangsdøren mod nord, er alle parklinde, samtidige med villaen, dvs. plantet ca. 1750.

De øvrige gamle træer, nemlig de nulevende 134-årige står spredt over hele den del af haven, der blev udlagt til arboret, altså den for publikum åbne del samt den lukkede gård, som først fra 1892 ved opførelsen af den brede østfløj ud mod Bülow'svej blev »lukket gård« og endelig grønnegården, dvs. den tidligere ridebane.

Begynder man en rundgang i haven ved hovedindgangen foran hovedbygningen og går til venstre (mod syd), ser man til venstre for Segelckes buste en stor og velformet platan (*Platanus orientalis*). Ifølge havens protokoller er den først plantet i 1861, men har næppe været helt spæd ved plantningen; den regnes derfor her med blandt de 134-årige. Går man nu længere mod syd, kommer man, der hvor vejen deler sig, til en gruppe

Den fredede hovedbygning til gården »Rolighed« fra midten af 1700-tallet med to stynede parklinde set fra gårdspladsen.

asketræer. Kun nogle af disse er 134 år gamle, nemlig fem i alt: en amerikansk aske-art, en almindelig ask (med bæk), en enbladet ask, en hængeask og en ejendommelig, bredvinget aske-art, der altid forhandles under navnet *Fraxinus spæthiana*, i hjørnet mellem Bülowsvej og den tidligere inspektør- og portnerbolig, Abildgaards Hus, Bülowsvej 15.

Vi er nu efterhånden kommet ind i den stærkt amputerede sydhave, der er blevet til parkeringsplads og yderligere snart skal bebygges, så de nærmest herefter nævnte træer forsvinder snart. Men der står foreløbig stadig nogle enkelte 134-årige taks nærmest biblioteket, og ude i parkeringsskel-

lene tre statelige »pinjer«, som de undertiden, men ikke ganske korrekt kaldes; det er dels en *Pinus nigra austriaca*, østrigsk fyr, dels to skovfyrre, iøjnefaldende med deres rødgullige stammer; kun den sydligste lige ved vejen er 134 år; den er meget tynd i kronen og vokser vist ikke mange millimeter i højdden mere hvert år.

Gennem hækken smutter vi ind på den brolagte plads ved gavlen af biblioteksudvidelsen fra 1920'erne. Her står en meget højstammet skyrækker (*Ailanthus altissima*), vist ved at spalte i en højtsiddende grentvege, foruden en meget stor skovelm og en ahorn. Det formodes at disse træer stammer fra den ældste plantning i 1858, måske dog først i 1859 eller 60.

Forlader vi nu dette sted og går tilbage forbi hovedbygningens facade, kommer vi efter at have passeret græsplænerne og paradisæbletræerne til en gruppe egetræer; to af disse er 134 år, nemlig frynseegen (*Quercus cerris*) og vinteregen (*Q. petraea*); de står begge til højre for vejen. Egegruppen fortsætter (stadig til højre for vejen) i resterne af en pæregruppe; træerne her er næsten altid meget frugtbare, men det er små, beske pærer, der falder ned; planternes navne er henholdsvis snepære (*Pyrus nivalis*) og gråbladet pære (*P. elæagrifolia*).

Ganske nær pære-gruppen, men på den modsatte side af vejen, ligger ærteblomst-buskettet; det kiler sig ind i den tvege, som vejen danner her; og lige i kilens spids står Rostrup på sin sokkel. Som baggrund havde han en bred og mangestammet alpe-guldregn, *Laburnum alpinum*; men den er afløst af ganske unge individer.

Mens det altså regner med guld i den nævnte del af buskettet, har vi flere sølvdryssende træer i den modsatte ende; men kun de træer, der har øst af deres formue i 134 år, interesserer os her: *Robinia pseudoacacia* og dens to ikke meget forskellige varieteter (forskellige hverken indbyrdes eller fra hovedarten) står hvert år fulde af hvide, hængende blomterklaser, dels ud til den nord herfor liggende plæne, dels ud mod vejen, der fører op til stenhøjen midt i haven; barken er dybt furet, og i en stammetvege voksede der på et af træerne i mange år en stikkelsbærbusk, senere en flyverøn, der opnåede et stammeomfang på over 30 cm.

Vest for ærteblomstbuskettet ligger et stedsegrønt busket, der strækker sig næsten helt tilbage til hovedbygningens nordgavl; her finder vi nogle 134-årige taks; det er dog vist ikke dem alle tre, der kan rose sig af denne høje alder; og hvilken af de nærstående lærke (*Larix decidua*) der har stået der i det samme åremål, vides ikke nøje.

På højre side af den vej, der fører forbi den lave 1858-fløj, tidligere med kedelrummet, ses den offentlige haves mest tykstammede træ, nemlig en ret imponerende blodbøg, og længere ude i lyset på plænen står en korkelm med de uregelmæssigt forekommende korkfortykkelser på kviste og grene, til dels også på stammen.

Efter at have betragtet dette træ skrår vi nu ned over plænen, passerer en *Prunus tenella*, dværgmandel, der er og bliver en dværg trods sine 134 år, og når til det centrale anlæg, søen med mosebedene og stenhøjene, der halvt omkranser søen. Vi går først en afstikker ad vejen, der fører fra stenhøjens sydvesthjørne, lige mod syd; her finder vi på venstre hånd en døende sukkerbirk, *Betula lenta*, der ikke har haft det godt i de sidste ca. 80 år. Og nu er den formodentlig endegyldigt færdig.

Vi forlader den og vender tilbage til den lille centrale dam. På den halvø, der strækker sig ud i søen, står en meget bredkronet pil, *Salix blanda* er den blevet kaldt i mange år, og det synes at være det rigtige navn; ved udgravninger i haven har det vist sig, at denne plantes rødder har strakt sig langt over 50 m op i den højere liggende del af haven, fortrinsvis følgende drænrørene, der tilstoppedes fuldstændigt af rodbundter.

På toppen af den gamle del af stenhøjen (lige øst for søen med sin halvø) står en hanlig *Ginkgo*; nøjagtige data om den haves ikke, men den formodes at være meget nær ved den alder, som haven har; den er altså gammel, ganske vist kun en årsunge i forhold til de oldinge, der findes i Østen, for slet ikke at tale om træartens alder som fossil plante, men et prægtigt og interessant træ.

Fra den nordlige fløj af stenhøjen går vi nu nogle skridt i nordøstlig retning ind over plænen og finder her ganske nær ved det mod øst tilgrænsende busket en rank, tykstammet elm, *Ulmus hollandica dampieri*, ejendommelig ved de tætstillede, mørkegrønne blade, der er bølgede og stærkt savtakkede i randen. Ved at gå videre i samme retning når man ned til hjørneindgangen ganske nær ved Thorvaldsensvej, hvor der om sommeren indtil i år altid har været halvmørkt på grund af en stor trægruppe, bestående af elme og hestekastanier. Nu er elmene ved at dø af elmesyge, i sept. 92 levede kun en skærmelm og en skovelm. Hestekastanierne står på nordøstspidsen af en græsplæne, der strækker sig over mod ærteblomstbuskettet. Foruden den eurasiske, velkendte art, almindelig hestekastanie står her de amerikanske arter *Aesculus octandra* med gule blomster, den rød-blomstrede varietet *A.o. var. virginica*, der ofte forveksles med den langt svagere voksende *A. pavia* og derfor også her i haven har været etiketteret forkert i mange år; også *A. discolor* skal være 134 år gammel. Den står i 1992 etiketteret *A. pavia* og med plantningsåret 1858 og ifølge Krüssmann skal den hedde *Aesculus pavia ssp. discolor*.

Umiddelbart vest for den frodige gruppe af stedsegrønne bladbuske i havens NØ-hjørne står nu tre såkaldte nældetræ-arter, en af dem, nemlig *Celtis occidentalis* skal være 134 år; den fylder trods sin alder ikke meget i landskabet.

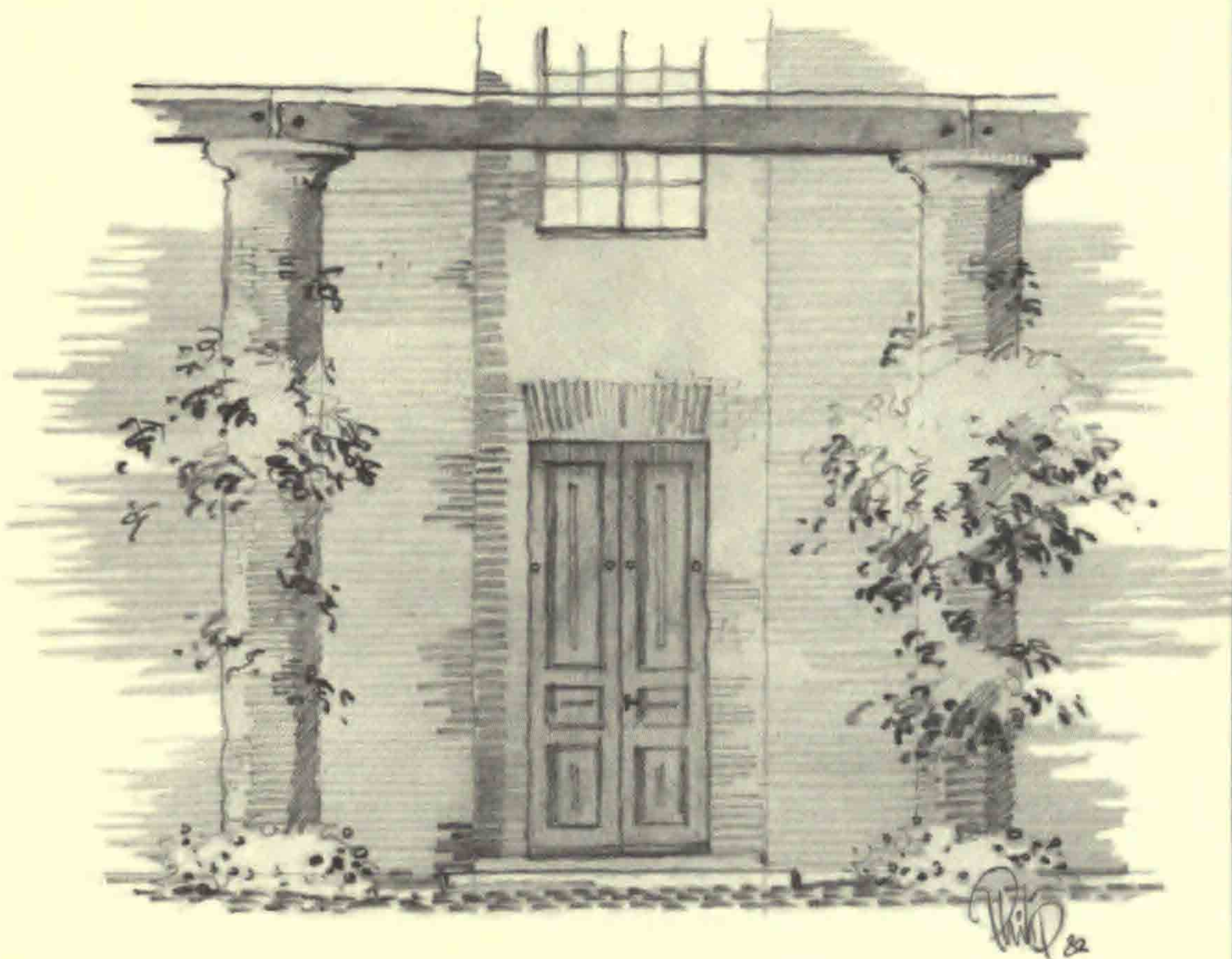
Længere mod vest og ligeledes tæt op mod muren står en hasselbusk, der i vintertilstand ikke er til at skelne fra en almindelig hassel; det er den

fligetbladede varietet *Corylus avellana urticifolia* eller *heterophylla*. Og i denne lille rest af et hasselbusket finder vi nu en, hvad stammetykkelse og krondiameter angår, ganske anselig hasselbusk. Det er krydsningen mellem almindelig hassel og tyrkisk hassel, og den hedder på latin *Corylus columnoides*; stammeomfang ret nær jorden 395 cm. Den har ligesom føromtalte hestekastanie i mange år stået under forkert navn, idet den antoges for en ren tyrkisk hassel; denne er dog i regelen énstammet med nærmest spids krone; dens uægte barn med alm. hassel er derimod altid flerstammet og meget bredkronet.

Nu skal vi helt ud til eller rettere i muren for at finde næste 134-årige; det er en blodbøg, der har fået god plads både til kronen, der breder sig langt ud over Thorvaldsensvej, og til stammen, der har fået adskillige decimeter luft, da muren for 60 år siden blev bygget hen imod den fra begge sider; jerngitteret, der lukker, hvor stammen endnu ikke formår at spærre, er godt på vej til at blive opslugt af ved og bark og er nu særdeles godt forankret i træet. Nøjagtig samme vellykkede eksperiment er gjort med den parklind, der nu følger i rækken; den har i sin tid også stået lige netop der, hvor muren skulle bygges; og da man heller ikke nænnede at fælde dette træ, lod man et rigeligt stort hul i muren være og indbyggede et ganske kort jerngitter fra mur til træ på begge sider af træstammen; ved at give stammen luft til begge sider har man undgået en langsom sprængning af murpartierne. I nærheden af parklinden står de øvrige almindeligt plantede linde, hvoraf de fleste nu er 134 år; det gælder skovlinden (*Tilia cordata*), storbladet lind (*Tilia platyphylla*) og de to sølvlinde (*T. tomentosa* var. *petiolaris*), der står tæt op ad hinanden.

Det næste træ, der skal omtales her, er en på grund af sin gullig-hvidspættede bladfylde ret iøjnefaldende plante, en broget ahornvarietet (*Acer pseudoplatanus variegatum*). Hovedarten ahorn står i nærheden lige på den anden side af vejen. Det er den offentlig tilgængelige haves næsttykkeste træ (stammeomfang 470 cm); stammen deler sig dog allerede ca. 1 m over jorden, mens lærkekvarterets blodbøg, der måler 534 i stammeomfang, har en høj, udelt stamme. Under den anselige ahorn er anbragt en permanent bænk; og her ved udsigten til søen, til stenhøjen og den svajede plæne vil vi slutte rundturen i den egentlige have, sætte os et øjeblik ned i skyggen og lade indtrykkene fra de mange ærværdige 134-årige bundfælde sig og sende en taknemmelig tanke til de mennesker, der har været med til at skabe og vedligeholde denne smukke have.

Men pligten kalder inde på højskolen; vi forlader haven gennem gitterlågen ved bygningen for patologisk anatomi og går skråt over grønnegården, der også er prydet af 134-årige eller i det mindste næsten 134-årige træer. Den mere alvorlige stil præger dette anlæg; de 12 træer (1 storbl. lind, 2 plataner, 5 parklinde, 1 småbladet elm og 3 skovelme) står i firkant

Den oprindelige hovedindgang til Bindsbølls hovedbygning og festsal fra 1858 med to Vinstokke.

omkring den store plæne med de skråt forløbende gange. Her bag ved den ældste del af hovedbygningen er den strenge og dog smukke stil i de omgivende gamle bygninger på harmonisk måde understreget af det enkle og alvorlige grønne anlæg. Nu kravler vedbend op ad alle de tykke stammer.

Endnu smukkere er dog facaden af den gamle fløj med de stadig eksisterende vinbevoksede piller. To af disse piller er endda beklædt med vinranker, der stammer helt fra starten i 1858; planterne hedder *Vitis aestivalis* og *Vitis vulpina* og er så meget mere interessante, som slyngvæksterne på pillerne foran hovedbygningen er de første udtrykkeligt nævnte planter i dagbogen fra sommeren 1858. Jo, fortiden lever overalt i haven omkring den gamle skole; lige fra det øjeblik, man har passeret den 134-årige, stadig fuldt levedygtige tjørnehæk langs Bülowvej, til man efter rundturen går ind gennem fløjdørene til vestibulen, træffer man overalt

vidnesbyrd om de gamles sans for træagtige planters betydning, både for højskolens undervisning og for det daglige liv.

Noter

1. Oprindelig skrevet til KVL's jubilæumsskrift i 1958 under overskriften »Havens hundredårige træer«; her tilpasset havesituationen idag – med venlig hjælp fra overgartner Mogens Fonnesbech.
2. Dengang hed han Johan Lange; var lærer i botanik ved KVL, direktør for Botanisk Have ved Charlottenborg og udgiver af Flora Danica.
3. Gartneren hed Wagenblast; han havde i forvejen Forsthaven i Charlottenlund som sit virkefelt.

Østrigsk fyr (*Pinus nigra austriaca*) ved biblioteket.

Forevisningshaver

Demonstration Gardens

Keywords: Public Gardens, Kitchen Gardens, Ornamental Gardens, Fruit Trees, History, Denmark

Særlig først i 1900-tallet til op i 30'erne florerede forevisningshaver rundt omkring i landet. Begyndelsen til dem blev dog gjort allerede kort før 1840, idet sognepræst Duus i Vemmelev dette år skriver i Amtsbeskrivelsen for Sorø Amt, at der i hvert herred er anlagt »mønsterhaver« af Landøkonomisk Selskab. Senere blev det især have-selskaberne, der tog initiativet til anlæggelse af »forsøgshaver« eller »forevisningshaver«. Formålet var at vise både anlægsmåder, dvs. forskellige havetyper og især dyrkningsmåder, fx jordbehandling, forskellig sammensætning af læbæltet, sygdomsbekæmpelse, frugttræbeskæring, ompodning, såning og plantning, mellemkulturer, sorter og stammer, i mindre grad prydblantearter af stauder, enårige planter og buske. Det var især have-selskabernes konsulenter, der tog sig af regelmæssige demonstrationer. I nogle haver var frugttræer og -buske dominerende, i andre køkkenurter, og atter andre havde især prydblante; men ofte var haverne nogenlunde alsidige. Etikettering var meget velset, men vanskelig at få gennemført og særlig vedligeholdt tilfredsstillende. Der var vistnok altid offentlig adgang, hvilket kunne være en prøvelse for etiketterne. Nogle få haver lå i forbindelse med faste dyrskuepladser, som vi har oplevet det på Bellahøj i sin tid, og kunne være ganske omfattende; og så var der i dyrskuedagene mange foredrag og demonstrationer; de fleste haver var dog mindre. I perioder var der fælles styring for mange haver; der var udarbejdet regler for driften, og der kunne udsendes årlige rundskrivelser, endvidere kurser for dem der skulle lede og passe anlæggene.

Om en enkelt nyoprettet forevisningshave er der i to omgange skrevet i tidsskriftet *Haven*, først i 1923 af redaktøren, den kendte forsøgsmand og havebogsforfatter Carl Mariboe, to år senere af et aktivt medlem af Østifternes Haveselskab, nemlig bogtrykker F.J. Christtreu. Der nævnes i 1923-artiklen som medvirkende ved dens oprettelse og indvielse en række kendte og mindre kendte personligheder, ligesom der i 1925-artiklen bringes en plan til omlægning af haven, udarbejdet af C.Th. Sørensen i 1925 et par år efter at han havde nedsat sig som selvstændig havearkitekt.

Johan Lange

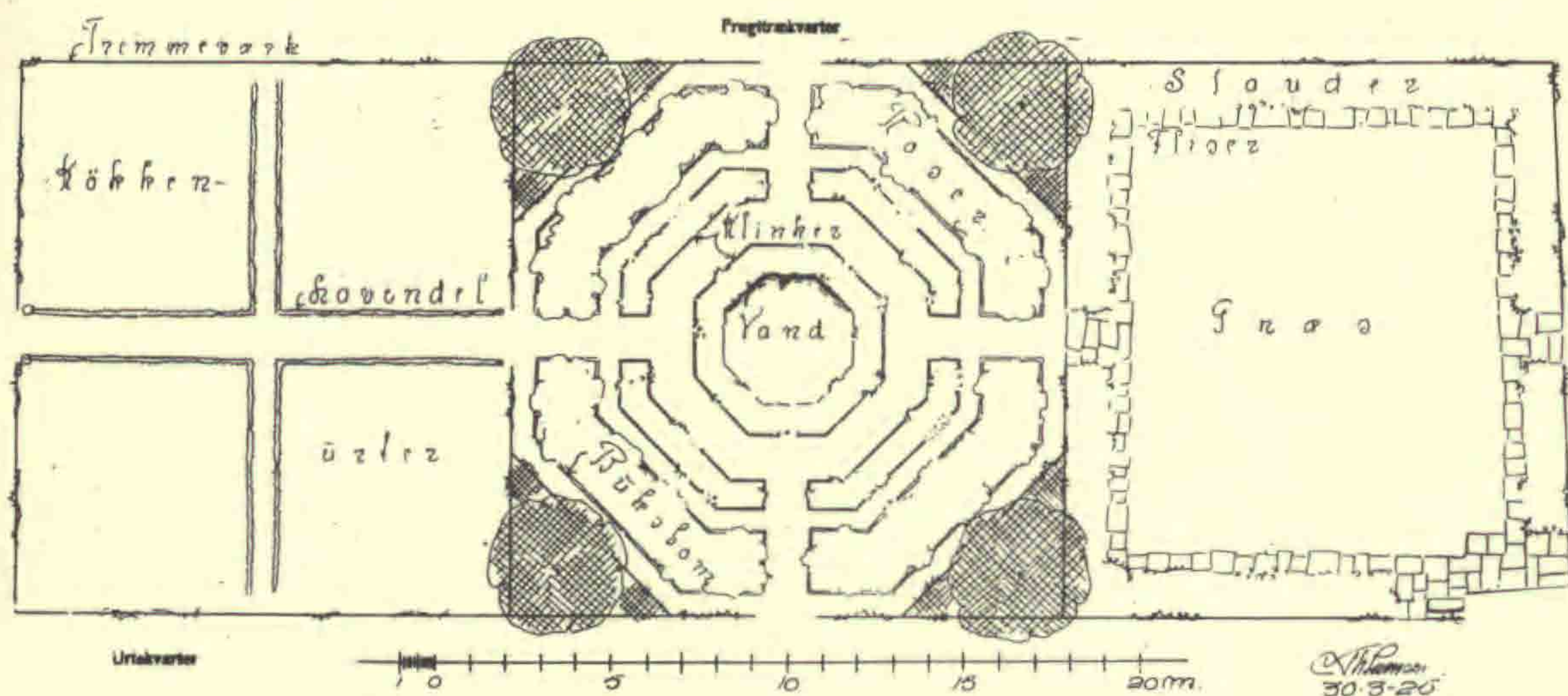
Ved en lille Højtidelighed blev Forevisningshaven, der er oprettet af Københavns Afdeling af Østifternes Haveselskab, indviet Søndag den 10. Juni. Skønt Vejret var det i Aar sædvanlige Sommervejr, d.v.s. Kulde, Regn og Blæst, var der mødt adskillige for at tage den smukt anlagte Have i Øjesyn. Foruden Ledelsen af Københavns Afdeling med Formanden og Næstformanden, Direktør *N. Heyman* og Bogtrykker *Christtreu*, i Spidsen, var der Borgmester *Jensen*, Gartnerforeningens Næstformand, Gartner *Risum*, Docent *Becker*, Konsulent *Hans Gram*, Havebrugskandidat *Anton Pedersen* o.m.a. samt Repræsentanter for Pressen. Direktør *Heyman* gjorde i Korthed Rede for Havens Tilblivelse og bad Borgmester *Jensen* om at indvi Haven. Borgmesteren udtalte Ønsket om, at Haven maatte blive til Gavn og Glæde for Byens Befolkning, der i stadig stigende Grad interesserede sig for Havebrug og her havde Lejlighed til at lære, hvorledes en saadan mindre Have skal anlægges og drives. Dannebrogssflaget blev derefter hejst, og Deltagerne samledes til en lille Hjertestyrkning, hvor der blev holdt adskillige Taler og overrakt Konsulent *Gram* en smuk Boggave som Tak for hans gode Hjælp ved Planlæggelsen af Forevisningshaven.

Denne ligger Øst for en endnu ubebygget Sidevej til Tomsgaardsvejen¹, ved Frederikssundsvejen i Utterslev og indtager et Areal af 4633 Kvadratmeter (ca. 6½ Skp. Ld.), og er tænkt som et Forbillede for en større Villa eller Parcelhave, men kan selvfølgelig ogsaa være vejledende for mindre Haver, idet der her særlig er lagt Vægt paa det økonomiske Havebrug, medens selve Prydhaven danner en smuk Ramme om Villaen, som er markeret ved en afmærket Græsplæne. Som det af hosstaaende Plan af Haven fremgaar, er Køkkenhaven lagt til den ene Side og Frugthaven til den anden Side af Villaen og Prydhaven. Der dyrkes forskellige Sortimenter af Frugttræer, Frugtbuske, Køkkenurter og Prydplanter, navnlig Stauder, særlig egnet for den noget lerede Jord, der findes paa denne Egn.

Der vil i Forevisningshaven blive foretaget Demonstration i Beskæring af Frugttræer, Bekæmpelse af Plantesygdomme og paa andre Maader gives Vejledning i en saadan Haves Røgt og Pleje.

Som ovenfor nævnt har Konsulent *Gram* udarbejdet Planen til Haven, ligesom han har udarbejdet Budget for Havens Anlæg og Drift. Vandrelærer, Gartner *G. Fischer*, har udført Anlægget og Pasningen og Valg af Frugttræsarter er foretaget af Konsulent *Gram* i Forbindelse med Vandrelærer, Gartner *P. Nielsen*.

Ved alle Træer, Buske, Roser, Stauder o.lign., er der anbragt varige Zinketiketter, og ved de etaarige Planter Navnepinde, ligesom der er rejst et højt og solidt Jerntraadshegn paa Jernstolper rundt om hele Haven, samt indlagt Vandledning med Opstandere, hvorpaa der kan skrues Vandslanger, saa man er i Stand til at vande hele Arealet. Dette er af Københavns Kommune lejet for et Tidsrum af 10 Aar.

C. Th. Sørensens plan over forevisningshave i Utterslev 1925.

Som det af ovenstaaende vil fremgaa, er det et efter Forholdene ret betydeligt Arbejde der her er udført for at skabe en virkelig baade smuk og praktisk Forevisningshave der ogsaa kan være til Mønster for andre lignende Anlæg.

Den økonomiske Basis for Realisationen af dette Foretagende var Overskudet fra den vellykkede Udstilling i Tivoli 1921, der var arrangeret af Københavns Afdeling af Østifternes Haveselskab.

Anlægget har til Udgangen af Maj 1923 ialt kostet ca. 7600 Kr., hvortil der dog er søgt Statstilskud efter Reglerne af 28. Mai 1915.

Carl Mariboe

Paa et af Københavns Kommune ved Tomsgaarden i Utterslev lejet Areal blev i Efteraaret 1922 anlagt en Forevisningshave. Dens Areal er 4633 m² (6¹/₃ Skp. Land). Haven, der indviedes i 1923, har tidligere været gjort til Genstand for Omtale i vort Medlemsblad.

Forevisningshaven er anlagt i tre Kvarterer: Frugttrækvarter og Urtevarter og i indeværende Foraar er det midterste Kvarter udlagt som en selvstændig mindre Have eller Parcelhave. I denne vil man sikkert kunne hente Idéer og Belæring. Anlægget – der er en Udvidelse – er udført efter Tegning og Plan af Havearkitekt C. Th. Sørensen og vil blive aabnet for Medlemmerne den 21. Juni Kl. 2 med Foredrag af Konsulent H. Gram, senere vil der blive Lejlighed til at rette Forespørgsler til Konsulenterne.

Om selve Nyanlæget, af hvilket vi bringer en Plan, følger ret udførlige Oplysninger, der skyldes Havearkitekt Sørensen:

Saaledes som Forevisningshavens midterste Parti nu er udformet, skulde det vise gode Anlægsmaader for mindre Haver. Udformningen er simpel og ligetil, væsentlig som slige smaa Haver udformedes i gamle Tider og maa nødigt opfattes som bestemt af, at saadanne Former er moderne, og det just i Øjeblikket er det eneste rigtige at indrette en Have saaledes; den skulde være bestemt af Hensigtsmæssighed. For sand Skønhed i en Kulturfrembringelse er det hensigtsmæssige en Betingelse.

Det vilde være lettere og bedre, om der laa et beboet Hus i Forevisningshaven. Saa kunde Forholdet mellem Hus og Have være vist, Samspillet som det betegnes. Simpelthen dette, at Haven skal forskønne og fremhæve Huset, dette være Tyngdepunktet i Haven. Haven bør ogsaa udvide Husets Beboelighed, være en vigtig Del af Hjemmet.

Jordstykket her er rektangulært, det er Formaalet ret naturligt at dele det i tre smaa Haver. Til Indramning og Inddeling tjener et knap 2 m højt Tremmeværk, som skal bære en Vildvinsplantning. Ikke just fordi dette er en særlig god eller særlig efterlignelsesværdig Maade, men fordi det er vigtigt, at Haven saa hurtigt som muligt er »færdig«, ialtfald i en vis Grad. Hække vil under de fleste Forhold være det bedste og smukkeste til Havens Inddeling og Indhegning, men naar Vildvinen er tæt, vil dette Hegn forhaabentlig paa en god Maade kunne illustrere den Betydning, det har, at en Have er lukket og inddelt i bestemte Rum.

I mindre Haver er dette afgørende for Skønhed og Hygge. Det er ikke nok, at Hække eller anden Afgrænsning er bordhøj, først naar Øjet lukkes inde virker Haven stor og hyggelig.

Terrænet falder ret stærkt i Længderetningen, derfor maa Hegnet her ogsaa falde, men det vil gerne være smukkest, om en mindre Have kan planeres saaledes, at Terrænet er vandret. Under alle Omstændigheder bør det danne et Plan, som falder jævnt fra eller mod Huset. Fald paa langs ad Huset er som Regel uskønt og mindre, vindskæve Jordflader ved en Bygning er meget grimme.

Haverummet nærmest Indgangen er det simpleste. Det er en Køkkenhave, den kan dels vise, hvorledes en mindre, særlig Køkkenhave kan være smuk med en ordentlig, regelmæssig Inddeling og dels hvorledes en mindre Have, som den dyrkes med Nyttevækster, udmærket kan være smuk. I sidste Tilfælde kunde man tænke sig en Række Blomster indenfor Lavendlerne, en af Hovedgangene kunde ende i et Lysthus eller en Sideplads.

Det midterste Rum er en ret rigt udformet Blomsterhave. Hjørnerne er brudte, saaledes at det danner en regelmæssig Ottekant. I de afskaarne Trekanter skal vokse et Frugttræ med Buske under, maaske med skygge-

taalende Blomster i Bunden. I Midten af Haven er et lille Bassin, nærmest dette Bede med Klinkekanter, bestemte til lave Stauder med enkelte højere, Dværgbuske og Løgvækster imellem. Yderst Rosenbede med Buxbom til Kant. Om disse er der ikke meget at sige, de er tilplantede med ret mange forskellige Sorter, og det vil forhaabentlig blive interessant og vejledende for de Besøgende. Her er ogsaa plantet en Del gammeldags, en Gang blomstrende Roser.

Vand har jo altid stor skønhedsmæssig Værd i en Have hvadenten det forefindes paa den ene eller den anden Maade. Ønskes der Vand i en mindre Have, maa det jo oftest indrettes som Bassin, og der gøres da gerne for meget ud af dette. Kun naar der er Penge nok til Raadighed, bør der ofres noget særligt derpaa. Det væsentlige er Vandets vandrette, lysende og spejlende Flade, dets udprægede Kontrastvirkning til Havens øvrige Elementer. Det lille Bassin, som her danner Midtpunktet i Haven er udført saa simpelt som muligt, en ottekantet Skaal af Beton, 15 cm tyk, udstøbt direkte paa Bunden i det udgravede Hul. Der skal vokse en enkelt Aakande i det, men selve Vandspejlet maa ikke indskrænkes eller brydes meget. Vand- og Jordoverflade er saa godt som plane, det kan dog ikke undgaas, at Betonkanten den første Tid er mere fremtrædende end ønskeligt, Planterne vil dog snart brede sig ind over og dække den.

De smaa klinkeindfattede Bede skulde vise, hvorledes lave Stauder, Pudeplanter, lave Buske og lignende, som ellers plantes paa Stenhøje, kan anvendes i et regelmæssigt fladt eller næsten fladt Bed. I ni af ti Tilfælde er de Stenhøje, som ses i Haverne, nogle forfærdende grimme Opstablinger, der ofte skæmmer baade Hus og Have. Trods alt det, der skrives derimod kommer der stadig flere og flere til. Og saa er det mærkelige dette, at kun i meget faa Tilfælde dyrkes der Planter paa dem, som kræver de særlige Betingelser, der kan frembringes paa en Stenhøj, tilmed er de gerne opbyggede saa slet, at Planterne faar langt ringere Kaar og ikke kommer til deres Ret i skønhedsmæssig Henseende. Forhaabentlig vil de her indrettede Bede vise, at alle de almindeligt dyrkede Stenhøjsplanter paa en fordelagtig Maade kan plantes saaledes. Det er vigtigt, at Bedene afgrænses af et ensartet, dødt Materiale; det kan være Klinker som her – ikke almindelige Mursten, som fryser itu – det kan være smaa Kampesten af passende Størrelse, Stenaffald, Træ eller andet. Kun noget som ikke er for uensartet eller fremtrædende, fordi der bør være et Modsætningsforhold mellem Kantens Ensartethed og Uregelmæssighed og Planternes Forskellighed.

Den tredje Have er ogsaa en Prydhave, men af en simplere Form. En Græsplæne, Rabatter langs Hegnet og til Adskillelse af Græs og Blomster en smal uregelmæssig Flisegang.

Græsset er plant og udelt, det vokser tæt ind til Fliserne og er i Plan

med Fliserne, derfor er det saa overordentlig let at klippe og pleje, og det indbyder til Færdsel og Ophold paa en helt anden Maade, end om det var delt med Blomsterplantninger.

Fliserne er her Brudstykker, kasserede Fortovsfliser, de kunde godt være regelmæssige og de behøver ikke at være ret brede, dog er det bedst at man nogenlunde bekvemt kan gaa paa dem, men iøvrigt er Græsset jo udmærket at færdes paa.

Jorden i Rabatterne er ogsaa plan med Fliserne og her er plantet Stauder. Fliserne indbyder til Anvendelse af Pudeplanter, de kan plantes umiddelbart op til Fliserne, hist i bredere Partier, her ganske smalt, og nogle Steder kan man lade høje eller halvhøje Stauder vokse helt frem til Fliserne. Det ser ogsaa smukt ud, at en enkelt egnet højt voksende Staude – et Kongelys f. Eks. – vokser op ude ved Flisekanten over et lavt Tæppe af Pudeplanter.

Beplantningen er i sin Helhed noget tilfældig, fordi den væsentlig skyldes velvillige Gaver forskellige Steder fra. Roserne er dog købte, men Sortsvalget er Planteskolens.

Stauderne – høje som lave – er skænkede af Botanisk Have. Det kgl. danske Haveselskab og Landbohøjskolen, dog fandtes ogsaa en Del Stauder som er delte og plantede. Maaske er det slet ikke saa uheldigt, at Plantematerialet er af saadan tilfældig Art her, saaledes vil den mindre Haveejer jo netop ofte erhverve sine Blomsterplanter ved mer eller mindre tilfældige Gaver og Køb.

Haven eller Haverne maa nødtigt opfattes saaledes, at de kan overføres direkte til andre Forhold, den kan og skal særlig vise disse Anlægsmaader, mindre disse bestemte Former. Thi Formen – Planen – bør i hvert enkelt Tilfælde paa det nøjeste passe til de givne Forhold, og de er altid forskellige.

— — —

Det er vort Haab, at den foretagne Udvidelse vil gøre sit til, at Besøget i Fremtiden maa blive forøget og at vore Medlemmer vil faa Gavn og Glæde deraf. Haven vil som tidligere være tilgængelig paa bestemte Dage og Tider, der bliver meddelt under »Foreningsmeddelelser«.

F. J. Christtreu.

Noter

1. Sidevejen hed Tomsgårds Tværvej (nu Møntmestervej), hvis hjørnegrund mod NØ af Botanisk Have var lejet til dyrkning af enårige vækster. Næst efter denne og ligeledes på tværvejens nordside lå forevisningshaven ifølge venlig oplysning fra Jørgen Mosegaard, hvis far konsulent Hans Mosegaard igennem mange år om sommeren boede med sin familie i haven og forestod pasning og demonstrationer. Gennem 40 års virke i Østifternes Haveselskab nåede Hans Mosegaard at sætte varigt præg, ikke blot på denne have, men i høj grad på dansk havebrug i det hele taget. Det er der særlig grund til at mindes, fordi Hans Mosegaard, der døde den 27. november 1987 ville være fyldt 100 år den 29. marts 1993.

Et hundredår

C. Th. Sørensen – 1893 – 1979 – 1993.

A Century C. Th. Soerensen 1893 – 1979 – 1993.

Keywords: Landscape Architect, History, Denmark

Af A. Ørum-Larsen

Den 14. juli 1993 er det 100 år siden, at den danske havekunstner, gartner og forfatter blev født.

14 år er yderligere gået siden hans lange og virksomme liv i havekunstens og havekulturens tjeneste sluttede i 1979.

C. Th. Sørensen arbejdede sig støt og sikkert op til at blive sin tids ledende personlighed indenfor sit fag, men det skete dog ikke uden forskellig modgang.

De første år

C.Th. Sørensen voksede op i en landbrugsejendom i den jyske landsby Ravnkilde i udkanten af Rold Skov, noget der aldrig forlod hans bevidsthed.

Han kom som 14-årig i gartnerlære og begyndte samtidig et grundigt selvstudium om havekultur og relevante emner. I 1914 tog den unge, fattige gartner til København. Han havde netop overstået en alvorlig operation for en øresygdom, der plagede ham hele livet. Men med ægte jysk stædighed ønskede han at gøre sig fagligt gældende i hovedstaden. Her kom han straks i forbindelse med fagets førende personligheder, landskabsgartneren Edvard Glæsel, overgartner Jens K. Jørgensen ved Det Kgl. Danske Haveselskabs Have på Frederiksberg, men først og fremmest havearkitekt Erik Erstad-Jørgensen, hos hvem han i de næste år fik en solid oplæring i anlægsgartner- og havearkitekt-fagets praksis. Erik Erstad-Jørgensen var søn af den berømte danske historiker A.D. Jørgensen, og opholdet i det kulturbevidste danske miljø på Frederiksberg fik uden tvivl stor betydning for C.Th. Sørensens videre faglige livsbane.

Den vordende unge havearkitekt blev af sin læremester opfordret til at skrive, holde foredrag og desuden interessere sig for fagets uddannelsesforhold.

Professor, havearkitekt C.Th. Sørensen – taget 1963 af Lars Borup.

I 1920 offentliggjorde C.Th. Sørensen sin første artikel (i Gartnertidende), som de næste mange år i de forskellige fag-tidsskrifter og årbøger.

Desuden ydede Erstad-Jørgensen på forskellig måde sin venlige og loyale støtte, da C.Th. Sørensen i 1922, trods de vanskelige tider, oprettede selvstændig tegnestue i Brønshøj, hvor han havde stiftet eget hjem.

I begyndelsen gik det småt, men som begyndelsen på sin pædagogiske løbebane blev C.Th.S. tegnelærer for unge gartnere på Alm. Dansk Gartnerforenings aftenkursus for unge gartnere. I 1925 blev han endvidere knyttet til den kendte havearkitekt og gartner G.N. Brandt på Ørnekulvej i Ordrup som tegner og assistent. Brandt tegnede jo som bekendt ikke selv, og opgaverne og deres kunstneriske muligheder blev derfor gennemdrøftet, inden C.Th.S. tog hjem til Brønshøj, for her at færdiggøre planerne. C.Th.S. fik herved ligesom arkitekt Frits Schlegel lejlighed til at sætte sit umiskendelige præg på opgaverne. Det gælder således Villa Svastika i Rungsted og centralkirkegården Mariebjerg i Gentofte, 2 af nyere dansk havekunsts hovedværker.

C.Th. Sørensen havde tidligere været aktiv ved stiftelsen af Dansk Havearkitektforening i 1920 og blev senere også tilknyttet Erick Struckmanns nystiftede Danmarks Naturfredningsforening.

I anledning af en udstykningsplan, som G.N. Brandt udførte for Gentofte Kommune (Ordrup Krat), rettede Naturfredningsforeningen ved ar-

kitekt Einar Dyggve i Extrabladet nogle beskyldninger mod Brandt for »at ødelægge naturen«.

Brandt blev chokeret, og det resulterede i et dramatisk brud mellem ham og C.Th. Sørensen i 1929¹. Det glemte C.Th. Sørensen aldrig, og han så sig nødsaget til på grund af forskellig tilsidesættelse, officielt at melde sig ud af Dansk Havearkitektforening. Herefter indtog han en kølig holdning til nogle af sine kolleger, navnlig de offentligt ansatte.

Men samtidig havde en kreds af yngre fremsynede arkitekter i København opdaget den unge begavede og energiske havearkitekt og optaget ham i deres diskussionsklub, hvor de drøftede arkitekt-fagets forpligtelse.

Den nye funktionalistiske arkitektur-bevægelse var efter en banebrydende udstilling i Stockholm 1930 for alvor kommet til Danmark.

Dansk Byplanlaboratorium, som C.Th. Sørensen også var blevet medlem af, bad ham om at skrive en bog om de danske provinsbyers og sognes parkproblemer. Denne bog skulle være et dansk sidestykke til den rige litteratur om emnet, som var udkommet i USA, England og Tyskland.

Forfatterskabet

I 1931 udkom så bogen Parkpolitik i Sogn og Købstad, skrevet under vejledning af ingeniør V. Malling og arkitekt Steen Eiler Rasmussen. Den smukt trykte bog blev de næste år til stor inspiration for landskabs-planlægningen i Danmark.

Hermed var C.Th. Sørensens rige forfatterskab begyndt. Det blev til 6 bøger, nogle mindre skrifter og afsnit i flere fagbøger om planter. De vigtigste er Om Haver (1939), Europas Havekunst (1959) og Haver – Tanker og Arbejder (1975)².

De smukke og velskrevne bøger var af en højere standard end samtidens fleste andre have skrifter. De var til stor inspiration for de haveinteresserede og højnede respekten for udøverne af gartnerfaget.

Med den fine bog Europas Havekunst fulgte C.Th. Sørensen i sine to »læremestres« fodspor. E. Erstad-Jørgensen udgav i 1926 Havekunsten i Fortid og Nutid (i bogen Anlægsgartneri) og G. N. Brandt Havekunstens Historie (en leksikon-afhandling) fra 1934.

Tegnestuen

Omkring 1930 kom der for alvor så megen gang i tegnestue-virksomheden, at det blev nødvendigt at antage fremmed arbejdskraft. Det var først og fremmest det store boligbyggeri af etageejendomme med grønne områder, som skød op omkring København i mellemkrigstiden, der skulle projekteres. C.Th. Sørensen og hans tegnestue fik en afgørende indflydelse på udformningen af disse parkanlæg med deres trægrupper, buskplantning-

ger og legepladser. Af disse huskes særlig Blidahparken i Charlottenlund (1933) og Bellahøjparken i Brønshøj efter krigen.

Sidstnævnte var den første punkthus-bebyggelse i Danmark. Men der kom også mange andre opgaver til, store som små, offentlige eller private. Nogle få af højdepunkterne kan nævnes: Aarhus Universitetspark (1933-), H.C. Andersenhaven i Odense (1942-), de berømte ovale kolonihaver i Nærum (1948-), Kongenshus Hedes Mindepark (1950-), og Vitus Berings Park i Horsens (1954-). Af private store haver kan nævnes Per Kampmanns have i Charlottenlund (1930-), Trapholt ved Kolding (1934-), Humleore ved Næstved (1933-) og Stokkerup i Tårnbæk (1933-).

Af herregårdsparker huskes Lundbygård (1947-), Egeskov, Liselund og Clausholm.

Tegnestuen projekterede også haveplaner til en del af de nye skoler, som efter krigen blev opført i hele landet. Den tog endvidere del i en række konkurrencer om have-projekter og i udstillinger i ind- og udland. I alt blev det til mere end 2000 store og små anlæg.

Mange unge gartnere, vordende havearkitekter og kontor-personale blev i kortere eller længere tid medarbejdere eller volontører på tegnestuen. I alt 43 personer fra 1922-1975. Heraf ca. 20 gartnere eller havearkitekter, der senere som selvstændige eller i offentlige eller private stillinger var med til at sætte deres præg på dansk havekunst og -kultur i hele landet. Derfor må C.Th. Sørensens tegnestue betegnes som en central virksomhed indenfor havesagen.

Ofte skiftede den travle tegnestue-virksomhed adresse. »Der måtte ske noget«, som C.Th. Sørensen sagde. Det gik fra Brønshøj til Skovshoved i Gentofte – til Kokkedal i Hørsholm i eget nybyggede hus – videre til Charlottenlund og København, 3 adresser bl.a. på Akademiet. For endelig at slutte ved udgangspunktet Brønshøj (Bellahøj).

C.Th. Sørensen indgik desuden i kompagniskaber med flere af havearkitekt-standens unge navne, men et par af dem blev dog hurtigt afbrudt igen. Her er navnene: den unge Troels Erstad, derefter Georg Boye efterfulgt af Morten Klint og Niels Ulrichsen. For så at slutte med Arne Levin for en kort periode og arkitekten Ole Nørgaard.

Hans haveplaner blev bestemt af deres brug eller formål, dvs. at C.Th. Sørensen i Danmark indførte den funktionalistiske havestil og den medfølgende geometriske formgivning: Ovalen, cirklen, sekskanten med flere figurer satte deres præg på hans haver og parker. Inspirationen hertil kom oprindeligt fra den engelske arkitekt Sir Edwin Lutyens, men i højere grad også fra den tyske havearkitekt, professor Wiepking, som C.Th. Sørensen var en stor beundrer af.

I løbet af sin karriere som havekunstner og pædagog fremsatte og rendyrkede C.Th. Sørensen en række korte, præcise udsagn om sit arbejde og

sine tanker, ca. 50 ialt³. Et af de vigtigste lyder: »Jeg ville ønske, man forstod, at tegne en have er, som at tegne et skib«.

Pædagogisk virksomhed – på Kunstakademiet og udenfor

I sit lange liv blev C.Th. Sørensen en meget benyttet foredragsholder og gæsteforelæser på fagskoler, i foreninger og på læreanstalter i Danmark, men også i Sverige og Tyskland og ikke at forglemme i dansk radio. På en rolig og saglig måde fortalte han her om havekunstens og -kulturens forhold og problemer.

Med et stort flertal blev C.Th. Sørensen på Akademiets Arkitektskole valgt til lektor i havekunst efter G.N. Brandt. En anden ansøger var havearkitekt Troels Erstad. Her fortsatte han med at undervise de vordende arkitekter i havemæssige problemer, planlægning og om havekunstens historie. Man begyndte også at interessere sig for uddannelsen af unge havearkitekter. En anden af C.Th. Sørensens udsagn lød således: »At forme haver, parker eller blot plantninger er et kunstnerisk betonet arbejde!« – Han anså det derfor vigtigt at vordende havearkitekter kunne færdes i et kunstnerisk miljø og lære at omgås arkitekter, deres fremtidige samarbejdspartnere. En anden af hans typiske udsagn lød: »Sjældent og tilfældigt bliver mennesker benådet eller bebyrdet med kunstneriske evner. Det er i virkeligheden en skat, som samfundet bør sætte ind på at støtte og udnytte.«

I 1944 oprettedes derefter på Akademiets Arkitektskole en »hospitant-undervisning« for unge havearkitekter. Til at begynde med et ugentligt aftenmøde. I 1949 blev den ophøjet til dagskole, så de studerende kunne følge samme undervisning som arkitekterne. Tilstrømningen til denne nyoprettede havearkitektskole blev stor, også fra Sverige og Norge og andre europæiske lande. Skolen blev betegnet med navnet »Afdelingen for Havekunst«. Det blev også muligt efter endt studium at tage en »Afgangsprøve i Havekunst«. Det første hold på 5 blev dimitteret i 1955. Som en følge af de mange skandinaviske studerende opstod den tanke, at oprette et Skandinavisk Institut for Havekunst på Kunstakademiet i København.

Danmark var jo i Skandinavien landet med den ældste og mest udbredte havekultur. På Landbohøjskolen på Frederiksberg var havebrugsstudiet netop ved at blive delt i to retninger, og man skyndte sig med at oprette en uddannelse for landskabsarkitekter, der til at begynde med hed Anlægslinien. Også i Sverige og Norge oprettede man nationale skoler for de nye landskabsarkitekter. – Derefter måtte ideen om et Skandinavisk Institut opgives.

I 1954 blev den ringe lønnede lektor-stilling ophøjet til et professorat i Havekunst, og C.Th. Sørensen meldte sig atter ind i Dansk Havearki-

tektforening, medtagende sin daværende kompagnon arkitekt Ole Nør-gaard som ekstraordinært medlem. Året før, i 1953 var C.Th. Sørensen også med tilfredshed blevet tilknyttet Gentofte Kommunes Parkvæsen efter stadsgartner Ingwer Ingwersens fratræden. Oprindelig G.N. Brandts stilling.

Under krigen gik den havekunstneriske udvikling i Europa helt i stå, undtagen i Skandinavien. Da den skulle tages op igen, så man op til Sverige og Danmark, hvor en demokratisk havekunst havde overlevet. Mange unge eller ledende europæiske have- og park-fagfolk kom til Stockholm og København, studerede og deltog i kongresser eller de mange kurser, som blev holdt om have- og parkvæsen på Kunstakademiet og andre steder i Danmark. Således var København i nogle få år midtpunktet for den havekunstneriske udvikling, indtil den atter kom i gang i de store kulturlande. – Det var professor C.Th. Sørensen, der havde æren herfor.

Hæder og skuffelser

C.Th. Sørensen fik et utal af hædersbevisninger i Danmark og udlandet for sit virke. Han modtog også støtte i form af rejsestipendier, legater bl.a. fra Dansk Kunstfond.

Men skuffelser kunne dog ikke skjules. I 1947 deltog C.Th. Sørensen sammen med professor, arkitekt Mogens Koch i en international arkitekt-konkurrence om et nyt kejserpalads i Adis Abbaba. Det fine funktiona-listisk prægede projekt med de karakteristiske løvegårde blev helt forbi-gået. Det var en stor skuffelse. Man havde håbet, at det ville give et internationalt gennembrud.

Det Skandinaviske Institut for Havekunst blev ikke realiseret på grund af modstand, og andre af C.Th. Sørensens havekulturelle ideer mødte også manglende forståelse⁴. Dog blev »Skrammel-legepladsideen« accepteret som en banebrydende pædagogisk nyskabelse, særlig i England.

For at markere sig overfor inden- og udenlandske kolleger udgav han i 1963 ved 70-året den lille bog Havekunstens Oprindelse/Origin of Garden Art.

C.Th. Sørensen fortsatte sit virke omtrent til det sidste, men nu med en mere privat haverådgivning for visse familier, som fabrikant-brødrene Damgaard og nogle af ejerfamilierne for F.L. Schmidt-koncernen. Dertil for slottene Egeskov og Clausholm.

C.Th. Sørensen var nok den sidste betydelige repræsentant for den klassiske europæiske havekunst i Danmark, som blev indledt med E. Erstad-Jørgensen og fulgt op af G.N. Brandt.

Den nye økologiske bevægelse som efter krigen kom fra USA via Eng-land til Europa, havde C.Th. Sørensen ingen forståelse for. Og den ny-

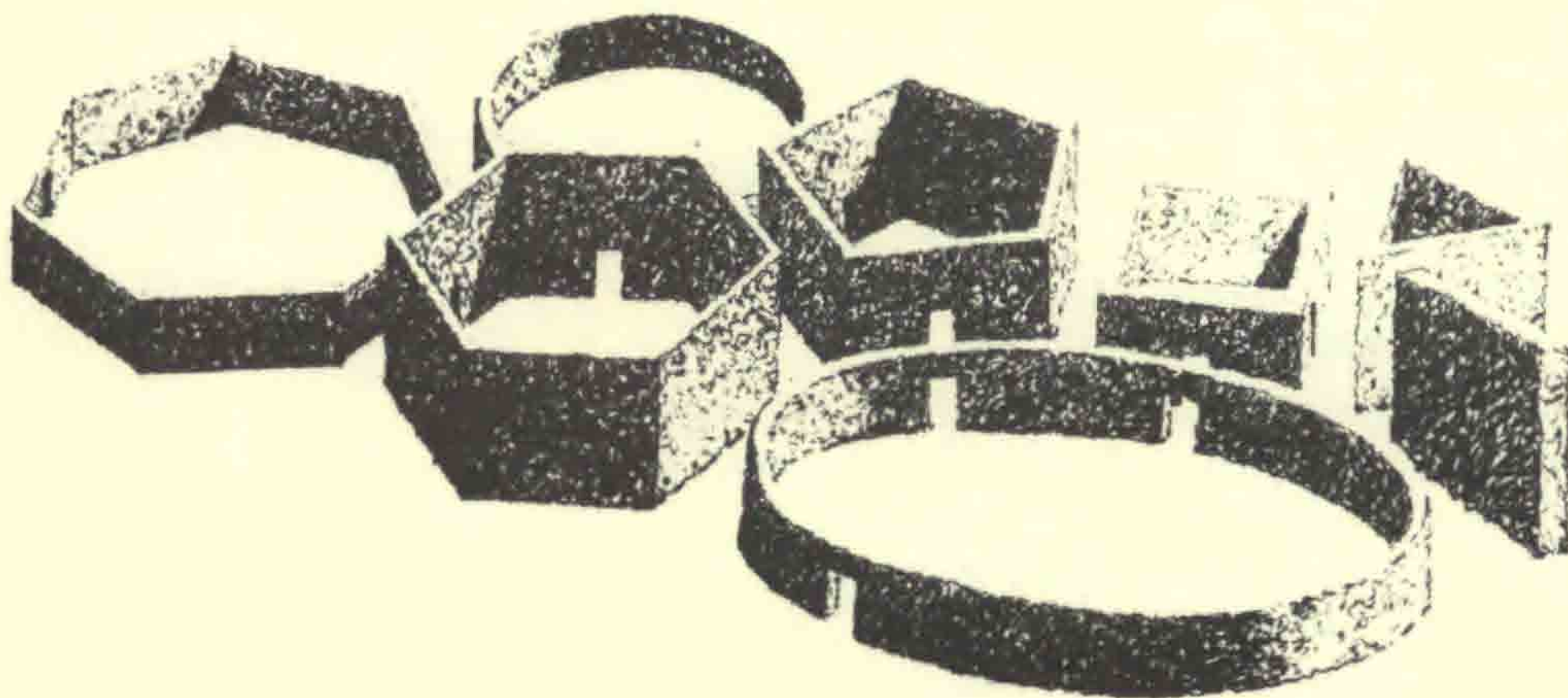
konstruktivistiske retning i arkitektur og havekunst ville sikkert have chokeret ham!

Noter

1. Fortalt af professor, arkitekt Steen Eiler Rasmussen i breve af 24/4 og 28/6 1984.
2. Se C.Th. Sørensen-bibliografi – samlet af Helle Borup.
3. 50 korte udsagn om haver, havekunst og uddannelse – af C.Th. Sørensen – samlet og nedskrevet af A. Ørum-Larsen.
4. For eksempel C.Th. Sørensens tanke om i store boligparker at indrette »herregårdsgartnerier« med drivhus til beboernes benyttelse.

Litteratur

- Helle Borup: C. Th. Sørensen – Curriculum Vitae 1991.
C.Th. Sørensen: Haver – Tanker og Arbejder (heri biografiske oplysninger). 1975.
A. Ørum-Larsen: En central virksomhed i havesagen, historien om C.Th. Sørensens tegnestue fra 1922-1979. Privat manus.

Angli 1958 *CAF*

C. Th. Sørensens udkast til en geometrisk have.

Små meddelelser

Den indførselshistoriske have i Hobro i forbindelse med brygger Bies tidligere bryggeri.

Haven har endnu kun eksisteret i et år, men synes allerede veletableret.

Botanisk Have i København har ydet kommunen en stor hjælp, både ved levering af frø og planter og ved bestemmelse af planter i tvivlstilfælde. I den videre planteindsamling vil egnens typiske have- og kulturplanter fra tidligere tid, søges tilført haven.

Haven har i sæsonen 1992 været flittigt besøgt ikke alene af lokalbefolkningen, også mange turister fra ind- og udland har fundet vej dertil. Til oplysning for publikum er der udgivet et skrift^{*)} om haven og dens planter, og den lokale presse giver tid efter anden omtale af havens udvikling. Med tiden er det hensigten at give mulighed for, at haven inddrages i skolernes biologiundervisning.

Haven i Hobro udgør et fint supplement til vikingeborgen Fyrkat – tæt ved byen – Hobro Museum og naturområderne øst og vest for byen og disse lokaliteter, der ligger som perler på en snor, giver i forening et bredt spektrum af landets og egnens kulturhistorie.

Som noget særligt kan nævnes, at mange af de jyske urtehaver er sluttet sammen i en forening, kaldet »De samvirkende jyske Urtehaver«, som blev dannet for 3 år siden. Foreningen har i dag ca. 20 medlemmer.

Der afholdes to møder om året. Foreløbig har de fundet sted i forbindelse med de haver, som er tilknyttet foreningen, hvor der udveksles erfaringer med planter, vedligeholdelse m.m. og fremlægges inden- og udenlandsk faglitteratur og diverse nyheder vedrørende emnet. Referat af møder udsendes til medlemmerne. Foreningen har også deltaget i udadvendte aktiviteter, idet den i efteråret var repræsenteret ved en udstilling »Grønt marked« i Odder, afholdt af foreningen »Praktisk Økologi«.

^{*)} Med titlen: Bies Have og den historiske plantesamling, udarbejdet af landskabsarkitekt Arne P. Kjær, Hobro Kommune, Teknisk Forvaltning og socialrådgiver Lila Towle, Hobro Daghøjskole. August 1991.

Der bringes her en oftest kort omtale af ca. 50 gamle kulturplanter, hvoraf en del kan træffes forvildet. Den prydes af gengivelser af nogle få gamle stik og en side fra henholdsvis Harpestrengs og Hans Rasmussøns berømte bøger og Fr. L. Hollbølls brev til E. Viborg om planter, der kunne leveres til det nyoprettede arboret i Charlottenlund. Forrest et meget klart kort over den indførselshistoriske haves beliggenhed bag Bies Gård. (red.)

Arne P. Kjær

Havebrugshistorisk dagbog – okt. 1991-okt. 1992.

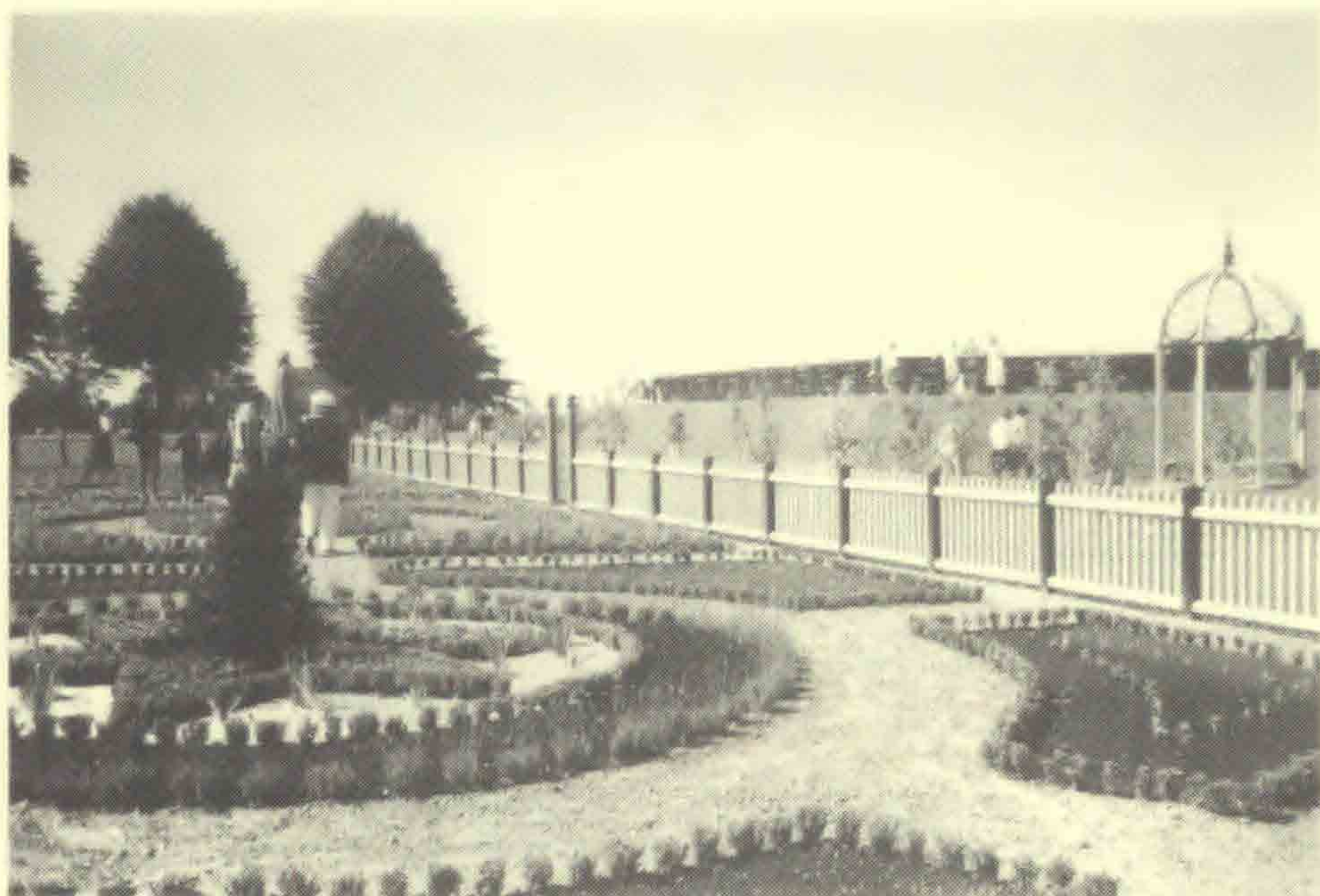
Ved A. Ørum-Larsen

1992

16. jan. Hver tid sin have – 6 udsendelser, en hver torsdag i DR P1 om dansk havehistorie med professor, landskabsarkitekt Sven-Ingvar Andersson og Uffe Harder. Serien genudsendtes senere fra 26. maj.
14. febr. Havearkitekt E. Erstad-Jørgensens blomsteranlæg fra 1908 omkring »Hesten« på Kongens Nytorv i København bliver genetableret i forbindelse med pladsens istandsættelse.
20. marts En udstilling i anledning af Vestskovens 25-års jubilæum åbnes i Politikens Hal.
20. apr. Blomsterkvartet – den første af 4 udsendelser i DR P1 om blomster – denne med titlen Yndlingsfjende – dvs. om Mælkebøtten.
29. apr. Blomsterkvartet – med titlen Pengeblomst – dvs. om Tulipanen.
4. maj Blomsterkvartet – med titlen Husapotek – om Hylden.
15. maj Blomsterkvartet – med titlen Kærlighedsblomst – om Rosen.
9. maj-27/9 En udstilling om lægeplanter, folkemedicin, apotekervæsen og moderne plantemedicin åbnes af Vendsyssel Historiske Museum (Hjørring) i Sindals gamle præstegård og urtehave. En vandrestilling arrangeret af Naturhistorisk Museum i Århus.
5. juni Den nyplantede slotsallé af lindetræer ved Fredensborg indvies i anledning af Dronning Margrethes og Prins Henriks sølvbryllup. Udført efter Jean Marmillod's oprindelige plan fra 1766.
16. juni Et havemuseum åbnes ved Tranekær Slot – her vises danske havers kulturhistorie og Tranekær slotshaves udvikling gennem tiderne.
26. juni Den kendte kolonihaveforening »Vennelyst« på Amager – Christianshavn fejrer sit 100-års jubilæum.

Juni-juli

Lokalhistorisk Museum i Nørresundby udstiller en samling af gammeldags (»Oldemors«) stueplanter i »Pibemagergården«.

Uraniborg's nyetablerede renæssancehave ved indvielsen 3. juli 1992.

3. juli

En delvis rekonstruktion af Tycho Brahes renæssancehave med volde ved Uraniborg på Hven indvies med stor festivitas – indvielsestalen holdes af det danske Folketings formand H.P. Clausen, se fig.

3. juli

I Norge fejres på Agatunet i Hardanger 200-året for plantningen af det første danske Gråsten-æbletræ (1792) – et træ af norsk avl sendes i juli til Gråsten Slotshave for at plantes nær de andre Gråsten-træer der.

24. sept.

Den fortryllede have. Et besøg på Liselund på Møn med kunsthistoriker Bente Scavenius – DR 1 – 13.20.

29. sept.

100 års-jubilæet for Vestvolden ved København fejres med en march langs fæstningsværkerne.
Den fortryllede have – 2 – med Bente Scavenius – DR 1 – 16.15 – genuds. 1/10.

Bibliografi: okt. 1991 – okt. 1992.

Ved A. Ørum-Larsen

Niels Birger Wamberg (red.): Drømmene i Frederiksberg Have. Tekstudvalg med fotografier af Lene Åkerlund – Forlaget Rhodos 1991.

Søren Ryge Petersen: Fra Frederiksberg til en frodig ørken – anmeldelse af bogen Drømmene i Frederiksberg Have og Steen Estvad Petersens bog Paradiset – Den Islamiske Have – Politiken 24. okt. 1991.

Steen Estvad Petersen: Kvalitet tak! – 25 år med dansk bygnings- og landskabskultur – Forlaget Borgen 1991.

A. Ørum-Larsen: Geschichte der Gartentheorie – anmeldelse i Tidsskriftet CRAS – LXI – 1991.

Cornelia Zirbrandtsen: Sophienberg Haveanlægget – Arkitektur DK 7 – 1991.

Jette Abel: anmeldelse i Landskab 8 – 1991. Helle Borup: C.Th. Sørensen Curriculum Vitae.

Diverse forfattere: 125 + 1 års jubilæum i Odense – (om Odenses gamle og nye parker) – Landskab 8 – 1991.

Allan de Waal: Landskaber i bevægelse – katalogbog 1991 – Chr. Ejlers Forlag.

Søren Bjerregaard: Træernes historie – med tegninger af Lis Park – Havebladet nr. 5 1991.

OAJ: Erik Klougart in memoriam († 14/12 1991) – Gartnertidende nr. 1 – 2. jan. 1992.

Steen Estvad Petersen: Viktorianske drømme – (om en engelsk have i Staffordshire) – illustreret – Weekendavisen 17.-25. jan. 1992.

Jens Grund: Død og borte – (om gravstenene og den forandrede begravelseskultur på kirkegårdene) – Weekendavisen 7.-13. febr. 1992.

Ole Schierbeck: Herremanden er sat på træhesten. Uden offentlig støtte vil de danske herregårde snart gå i forfald. – Politiken Søndag 9/2 1992.

Lise Lotte Nielsen: Nye nordmænd i slotsparken – (om restaureringen af Nordmandsdalens statuer i Fredensborg Slotspark) – Berlingske Tidende – 1. marts 1992.

Henrik Steen Møller: En drøm blev til en skov – (om Vestskoven) – Politiken – 29. marts 1992.

Niels Klougart: Erindringer 1992 (se anm.).

Henrik Sten Møller: Det var nær gået i vasken – Nu suser vinden i Vestskoven – ... og dyrene kom – 3 artikler i Politikens Magasinet i anledning af Vestskovens 25-års jubilæum – 29. marts 1992.

Kirsten Lund-Andersen: Bevaringsværdige haver – udgivet af Miljøministeriet – Planstyrelsen – brochure nr. 090691-5 1992.

Bolette M. Christensen: Vennelyst – den lille grønne by i byen – udgivet af Vennelyst Haveforening for at fejre 100-året for stiftelsen. 1992.

A. Ørum-Larsen: Denmark bibliography – i The Garden History Society – Newsletter 35. 1992.

A. Ørum-Larsen: Geschichte der Gartentheorie – anmeldelse i Garden History – vol. 20 – no. 1 1992.

Leif Dupont Laurs og Niels Mansa: Omlægning af Kongens Nytorv – Landskab. Juni 1992.

Asger Klougart, Johan Lange og Eigil Lindgaard: Plantenavne fra A til Z 1992.

Søren Bøgeskov: Kildeparken i Aalborg – Landskab juni 1992.

Jean Claude Jais: Kongens Nytorvs skjulte geometri – Landskab juni 1992.

Ketty Johansen & Henning Skriver: Oldemors stueplanter – udstillingskatalog – Sundbysamlingerne (Nørresundby) 1992.

Bolette M. Christensen: Haveforeningen »Vennelyst« – 100 år – Havebladet nr. 3 – 1992.

Kaj Kjær: Kolonihavebevægelsen startede i Aalborg – årets jubilæumsby – Havebladet nr. 3 – 1992.

Anemette Olesen: Sissinghurst – om en stor have i Kent anlagt i 1920 af Vita Sackwill West og Harold Nicholson – Havebladet nr. 3 – 1992.

Søren Wormslev: Kønne planter med mange navne – om udstillingen af gamle stueplanter i Nørresundby 1992.

Henry Nørregaard: Stjernebetragterens Borg – om indvielsen af Urani-borgs rekonstruerede haveanlæg – Politiken – 3. juli 1992.

Jens J. Kjærgaard: Danmark og Sverige deler Tycho Brahe – Berlingske Tidende – 4. juli 1992.

Erik Helmerson: Precis som i Tycho Brahes dagar. Sydsvenska Dagbladet – 4. juli 1992.

Søren Ryge Petersen: Det bedste æble – et jubilæum for Gråsten-æblet – Politiken – 23. juli 1992.

Malene Vest Hansen: De gamle stene taler til nutiden – (om Johannes Wiedewelts mindepark i Jægerspris) – Politiken – 25. juli 1992.

Lene Floris: Kirsebær er også kulturhistorie – Politikens Magasinet 2. august 1992.

Søren Ryge Petersen: En bøgehæk skal klippes med sabel – slotsgartneren på Egeskov takker af efter 30 sæsoner på en stor grøn arbejdsplads – Politikens Magasinet – 9. aug. 1992.

Ingrid Pedersen: Gartner for Dronningen – (om arbejdet i Fredensborg Slotspark) – Fagbladet nr. 28 – 21. aug. 1992.

Bente Scavenius: Den fortryllede have. En romantisk vandring på Lise-lund – Borgens Forlag. 1992.

Mogens Kirkeby: Londons oversete park er italiensk (Chiswick Park) – Politiken – 4. sektion – 15. sept. 1992.

M.T. Hortulanus – (John Metcalf Johansen & Hans Toftlund Nielsen): 131 Kryddersnapse – Kulturhistorisk samling af gamle opskrifter på urte-tilsætninger – Politiken 10. sept. 1992.

Peter M. Hornung: Liselunds lyksaligheder. Bente Scavenius om sin barn-doms slot – anmeldelse i Politiken – 14. sept. 1992.

Christian Schade: Gammelt voldanlæg kan få renæssance – (om Køben-havns Vestvolds 100 års jubilæum) – Politiken 18. sept. 1992.

Anmeldelser

Martin Hoyles, *The Story of Gardening*. Journeyman Press, London 1991, 313 sider. 12 £ 95 sh. (paperback).

Bogen minder os om den betydning, de arabiske haver i Spanien og Syditalien havde for udviklingen af middelalderens trods alt temmelig anselige haver. Ligeledes hvad det osmanniske rige betød for udviklingen af renaissancens haver.

Helt overraskende kommer Hoyles til den konklusion, at de i midten af 1500-tallet i Europa anlagte botaniske haver var direkte inspireret af aztekernes haver. De katolske munke, der fulgte conquistadorerne, var skolede til at registrere deres iagttagelser og kommunikere dem tilbage til moderorganisationen i Italien. Den viden der blev bragt til Spanien, blev derimod låst inde i kongens bibliotek, og der befinder den sig stadig.

Hoyles behandler anlæggelsen af kirkegårde i de voldsomt voksende industribyer. De første blev anlagt i de sidste årtier af 1700-tallet, men først i 1830'erne blev problemet så presserende, at anlæggelsen tog virkelig fart. De første kirkegårde var private forretningsforetagender uden forbindelse til kirken. Først i 1850'erne blev kommunale kirkegårde anlagt. Samtidig begyndte man at anlægge kommunale parker.

Da engelske haveejere blev belært om, at deres haver ville udvikle sig bedre med benmel, påbegyndtes en import af ben fra Holland, 30.000 tons om året. Det stod Loudon og flere andre klart, at benene måtte være samlet på de store krigsskuepladser. Da disse ressourcer slap op, begyndte man 1840 importen af guano fra Sydamerika. Med udgangen af århundredet var 5 millioner tons blevet importeret. Er det sært, at de engelske haver blev frodige?

Luftforureningen behandles grundigt, og det bekræftes, at luftforureningen i 1800-tallet, helt op til midten af dette århundrede var meget værre end i dag.

Bogen bygger på en imponerende litteraturliste, faktisk meget lig den enhver god havebog henviser til. Det er aldeles forbløffende, at man ud fra den samme litteratur kan komme til så modstridende resultater.

Naturligvis er det fuldstændig korrekt, når Hoyles gør opmærksom på alle de små landboer, der måtte flytte fra deres jord og alle de underbetalte arbejdere, der med deres hænder skabte haverne. For de sidstes vedkommende vil jeg dog gøre opmærksom på, at op til første verdenskrig var det for mange af disse arbejdere enten havearbejde eller fattiggård. Det gør ikke sagen bedre, men det er ikke havernes skyld.

Henigennem bogen bliver tonen mere afdæmpet. Så meget, at forfatteren på næstsidste side føler det nødvendigt at skrive, at bogens sigte er

politisk. Det var man fra første side ikke i tvivl om. Men man får mangt og meget at vide, som man ikke vidste – eller som man ikke havde tænkt over.

Annie Christensen

The History of Garden Design

The Western Tradition from the Renaissance to the Present Day 1991

Redigeret af Monique Mosser & Georges Teyssot

En bølge af interesse for Europas fine gamle historiske havekunst er i de senere år skyllet over den vestlige verdens vigtigste kulturlande, dvs. Italien, Frankrig, Holland, Belgien og England – samt Nord-Amerika.

Denne interesse har ført til oprettelse af forsknings-centre eller selskaber, der dyrker interessen seriøst og grundigt. En række af Europas gamle historiske haveanlæg, som har været glemt eller forsømt, er så vidt muligt blevet ført tilbage til deres oprindelige udseende og tilstand. Til pyrd for landene og for at styrke deres nationale bevidsthed.

Der er også blevet afholdt en række vigtige udstillinger med havekunstshistoriske emner. Og endelig er der blevet arrangeret et utal af kurser eller seminarer både for fagfolk og for det haveinteresserede publikum.

Men først og fremmest er der blevet udgivet en strøm af bøger om emnet. Fra beskedne små tryksager til store kostbare illustrerede pragtværker, der handler om Europas haver og havekunst. Mange af disse bøger har fået stor betydning, fordi de bringer de seneste forsknings-resultater om emnet og formidler nyfundet materiale, dvs. billeder og oplysninger fra arkiverne, hvorved der kastes nyt lys over havekunstens historie.

Kun svage dønninger af denne interessebølge for den vestlige verdens forfinede havekultur er endnu nået til Danmark og det øvrige Skandinavien.

Et værk, der indtil videre må betegnes som en absolut kulmination af denne havelitteratur skal omtales kort her. Det kom først på italiensk og derefter på engelsk, et stort værk om den europæiske havekunsts historie fra renæssancen til vor tid.

Der er tale om en kollektiv håndbog, skrevet af 64 kunsthistoriske specialister fra de ovennævnte lande. Den udkom først på det italienske forlag Electa i Milano (1990), og derefter på det engelske Thames and Hudson Ltd., London (1991). Det sidste er kendt for flere andre vigtige bøger om havearkitektur.

Bogen, som er opdelt i 5 hovedafsnit, indledes af en 13 sider illustreret introduktion med titlen: Havens arkitektur og arkitekturen i haven, skrevet af de to redaktører: Monique Mosser, der er »ingeniør« ved Centree de Recherche sur l'Histoire de l'Art et l'Architecture Moderne à Paris, og Georges Teyssot, professor i arkitekturhistorie ved Instituta Universitario

di Architectura i Venezia. Han er internationalt kendt som redaktør af tidsskriftet Lotus Internationale.

Indledningen giver en foreløbig antydning af bogens indhold om havekunstens historie, dennes mange aspekter, ideer og problematik: Haven som en af menneskehedens fineste kreationer, der altid har været midlet til at forbinde den mest ensartede og behagelige side af naturen, ofte knyttet til menneskets ønsker, med de højeste former af kunst.

Mennesket har som gartner arbejdet for at harmonisere naturens mest forfinede former med hans egne gennemtænkte systemer. Haven er derfor en løbende dialog mellem natur og kultur, planlægning og glæde, arbejde og leg, – som der står.

I introduktionen gives også en kort fremstilling af den vekslende teknik, der fra renæssancen til nyere tid har været brugt ved at producere planer og fremstillinger af haver.

Førende specialister indenfor kunsthistorien fra mange lande har skrevet ialt 74 afhandlinger om forskellige emner indenfor havekunstens historie. Disse er fordelt kronologisk i 5 afsnit, og formålet er at give indtryk af det brede omfang, som denne løbende forskning for tiden har i Europa.

For at give et begreb om værkets omfattende indhold, skal her nævnes de 5 afsnit med et lille udvalg af de tilhørende små og store afhandlinger:

1) *Den humanistiske have – fra allegori til manierisme.* Her findes blandt andet afhandlingerne Bernard Palisy's visdomshave, – Botaniske haver i det 16. og 17. århundrede og Villa Lante i Bagnaia.

2) *Den lige linie og arabesken. Fra barokhaven til den klassiske park.*

3) *Det pittoreske, arkaiske og sublime. Oplysningstiden – med blandt andet følgende afhandlinger: Naturen og haveideen i det 18. århundredes Spanien. – Den italienske oprindelse til Rousham. – Ruslands kejserlige haver. – Træets karakter – Fra Alexander Cozens til Richard Payne.*

4) *Den eklektiske have og by- og city-parken.* Her findes blandt andet afhandlingerne: Den engelske cottage-have, – Henri og Achille Duchéne og genopdagelsen af Le Notre, – Koloni- og »Schreberhaver« i Tyskland, – Jugendstil-haver i Tyskland og Østrig, – Art Deco haver i Frankrig – og Reformparken i De Forenede Stater (1900-1930).

5) *Aspekter af den nutidige havekunst. Fra fritidsparken til artistiske eksperimenter,* – hvor følgende afhandlinger kan nævnes: Haver og fotografi, – Fritidsparker i Europa – Underholdning og eskapisme, – G. Jellicoe's haver ved Sutton Place i Surrey, – Den billedlige teknik ved »Økologisk maleri«: Robert Burle Marx' haver, – Jan Hamilton Finlay's haver, – Den umulige søgen efter det fortidige. – Tanker om restaurering af haver.

Som det vil forstås af de nævnte afhandlinger, er det et værk for de viderekomne i studiet af havekunstens historie.

Foran hver af de 4 første afsnit i bogen er der samlet et antal planer af Europas vigtigste haver, enten tegnet efter nyfundne tegninger, eller omtegnet fra allerede kendte planer. De er i ensartet streg, så de er lette at sammenligne, men desværre ikke i samme målestoksforhold.

Værket behandler kun 14 spredte eksempler på vigtige stilskabende haveanlæg i Europa. Det er altså ikke meningen med håndbogen at være en moderne »Geschichte der Gartenkunst«, – havekunst-historiens banebrydende hovedværk, som Marie Louise Gothein udgav i Jena 1914. Tanken med værket er at give en bred og alsidig historisk introduktion til vor tids havekunst og arkitektur i Vest-Europa og Nord-Amerika.

Kun få af de 64 forfattere er velkendte på vore breddegrader, selv blandt fagfolk. Dog erindres måske professor Dieter Hennebo, Hannover, Dr. John Dixon Hunt, Dumbarton Oaks i Washington, Peter Hayden, Garden History Society og Monique Mosser, ICOMOS – IFLA.

Værket er i de næste år destineret til at blive en nødvendig håndbog på studie-bibliotekerne ved de universiteter, læreanstalter og forskningscentre, som beskæftiger sig med Europas havekunst, dens historie, æstetik og kulturelle betydning.

Bogen er en stor, tung og uhåndterlig sag på 543 sider med 652 billeder, 152 farvelagte plancher, hvoraf de fleste ikke før er set i faglitteraturen. Endelig må ikke glemmes de 51 haveplaner.

Prisen er i Danmark ca. 665,- kr.

Asger Ørum-Larsen

Anemette Olesen: De glemte køkkenurter

Præsentation af 34 gamle grøntsager og med 150 madopskrifter

Forlaget Frydenlund – 144 sider – 16 sider plancher – kr. 198,-.

Den grønne bølge, der går over landet, sætter efterhånden mange spor, også i litteraturen – som nu dette bredt anlagte og smukke, lille værk, dels med gamle stregtegninger, dels med farvefotografier og endelig med en ret dybtgående tekst, der for en meget væsentlig del drejer sig om madopskrifter, dels bringer korte lister over retternes ingredienser dels giver grundige anvisninger på, hvordan tingene blandes og behandles – og endelig spises. Når bogen skal anmeldes her, er det naturligvis fordi det drejer sig, i hvert fald ifølge titlen, om de »glemte« køkkenurter, eller skal vi nøjes med at sige: i de fleste brugerkredse mindre eller slet ikke kendte urter.

Ved kun at studere de smukke gamle vellignende tegninger, oftest fra det i mange botaniske værker udnyttede franske standardværk i 13 bind (1869-95) H. Baillon: *Histoire des Plantes*, må man få det indtryk, at vi også vil kunne læse om Ananas, Muskat, Oliven, Kryddernellike, Hvede, Fersken og Abrikos. Men de skal nok blot, ligesom billederne af de i enhver eller hveranden nyttehave dyrkede Grønkål, Blomkål, Porre, Kar-

toffel, Jordbær, Spinat osv. være blikfang. De såkaldte glemte køkkenurter svarer måske bedre til det, der i Anton Pedersens uvurderlige bog *Dyrkning af Køkkenurter* (fra 1921, genudgivet i 1932), kaldes Mindre vigtige Køkkenurter. For, hvor mange haveejere har mon glemt Græskar, Pralbønne, Kørvel, Spansk Kørvel («Anis»), Pastinak og Persillerod? Virkelig eller stedvis glemte dvs. af nytteplantesortimentet (delvis) forsvundne urter er bl.a. især Havepest, (som Anette O. foretrækker at kalde Ensidig Klokke), Havesyre, Havemælde, Havrerod, Strandkål, Vårsalat og stedvis lidt flere. Herregårdsurter var Artiskok, Strandkål og sikkert flere, som det er for besværligt i vore dage at dyrke. Det samme kan nok siges om Ægplante (Aubergine) og Basilikum.

Men når forfatteren engang genudgiver sin bog, vil jeg foreslå følgende let dyrkelige planter medtaget: Endivie, Helianti, Humle (dyrket og spist som tynde, grønne aspargesskud), Nyzeelandsk Spinat og måske Skvalderkål, som nok er udeladt på grund af sin ustyrlighed, men ellers er en meget værdifuld »spinat«-plante, som den dygtige kok AO ville kunne lave en lækker ret af. Og hvis jeg yderligere må komme med et forslag, skal det gælde en mere ajourført litteraturliste, hvad klassiske værker angår: Nordisk ill. Havebrugsleksikon er kommet i tre senere udgaver end den nævnte fra 1912 (2. udg.) På Wienes Forlag er i 1951 kommet *Dyrkning af køkkenurter på friland og under glas*, et digert værk, redigeret af Tønnes Bacher og Frode Sørensen, hvor der ligesom hos AP er et afsnit, der hedder Krydderurter og mindre vigtige køkkenurter. Her nævnes blandt mange andre den interessante Lykkekløver, *Oxalis tetraphylla*, men ikke *O. deppei*, der derimod omtales i Berlingske Haveleksikon i alle tre udgaver, et værk, der også er værd at kende.

Johan Lange

Giacomo Castelvetro: The Fruits, Herbs & Vegetables of Italy
 Bearbejdet af Gillian Riley 1989

Forlaget Viking Pinguin Books, 175 sider, £ 17,95, \$ 29,95.

Den til England i 1571 emigrerede italiener Giacomo Castelvetro var en berejst og belæst mand, der havde let ved at komme i berøring med de højere kredse i flere lande, også i Danmark og Sverige, og underviste en tid i italiensk ved universitetet i Cambridge. Han skrev denne bog om frugt og grønsager som et forsøg på at ændre englændernes spisevaner i retning bort fra kød, mod mere grønt og frugt. Teksten i bogen er en ejendommelig blanding af dyrkningsanvisninger, medicinrecepter og madlavningsanvisninger, mest det sidste. Udvalget af spiselige urter og frugter er ret stort og omfatter også svampe og vanskeligt bestembare planter som fx *erba stella*, der af udgiveren oversættes forsøgsvis til enten *Coronopus squamatus*, *Saxifraga rotundifolia* eller *Plantago coronopus*.

Ellers bruges kun engelske navne til forklaring og oversættelse af hans ret få italienske navne.

Som eksempel på hans planteudvalg og stil kan anføres følgende:

Når *hestebønner* begynder at blive hårde, koger vi dem i vand for at løsne hinderne, som vi fjerner. Så putter vi bønnerne i en lille potte sammen med olie eller smør og findelte søde urter, salt og peber og stuver dem så. Hestebønnemel er fortræffeligt til at fjerne urenheder i huden; og de af vore damer, som er fine, stolte og kræsne, bruger det i deres morgenbad i stedet for salpetersyre; for skummet renser dem bedre end noget andet.

Jordbær er en af de mest helsebringende frugter. Også et dekokt, lavet af både blade og rod er godt at drikke mod betændelse i leveren, og det bringer nyrer og blære i orden. Brugt som mundvand hærder det gummene, styrker tænderne og helbreder mundkatar.

Kirsebærkornel er ikke nogen vigtig frugt, den er mere for små børn og gravide kvinder end for voksne mænd.

Pinjefrø er delikate, spist alene eller med brød. De er meget nærende og forøger mænds sædproduktion. De laves til konfekt med sukker eller overtrækkes med sukker ligesom mandler.

I Italien laver vi en anden salat med det udenlandske navn *Olla podrida*, hvis grundbestanddel er den sædvanlige salatblanding, tilsat hvid endivie, blegede cikorieskud, de kogte rødder af disse sidste to, rosiner, kvan, udstenede oliven, saltede kapers opblødt i lunkent vand, tynde skiver af saltet tunge, små stykker kandiseret citron, limonskal, perleløg, radiser, peberrod og de hvide skud af alexanders-salat.

For en italiensk kokkepige ville det nok være vanskeligt med kort varsel at kunne honorere et krav om servering af en sådan ret; og hvad så for en engelsk eller dansk.

Det virkelig værdifulde ved bogen er den fremragende samling 15-1600-tals malerier i perfekt gengivelse, visende en sand overflod af især farvestrålende frugter i skåle, fade, kurve, ikke sjældent sammen med kålhoveder, nyskudt vildt, fisk, skinker, brød og ikke at forglemme yppige frugtsælgende eller madtilberedende kvinder og evt. dem betragtede mænd.

Til studium af nordisk havebrugshistorie og gammel madlavningskunst er bogen ikke egnet, men vel den sydeuropæiske do do.

Johan Lange

Niels Klougart: *Erindringer*

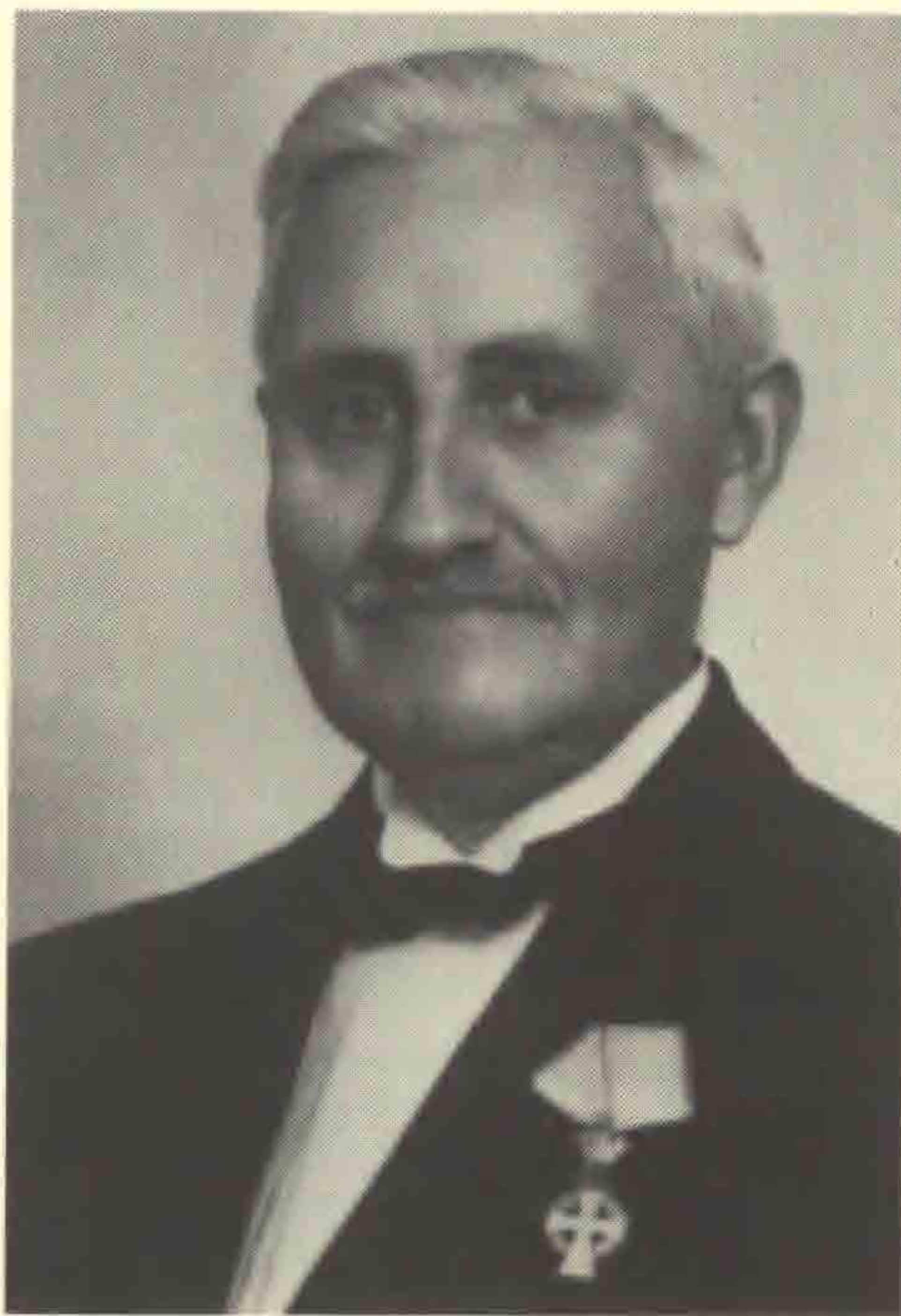
En enestående erindringsbog har i marts i år set dagens lys. I det mindste er der næppe før af nogen dansk gartner skrevet så grundig og omhyggelig

en levnedsskildring, der går i dybden både hvad angår forfatterens faglige, menneskelige og religiøse udvikling. En fin og åbenhjertig bog.

Tilblivelsen skyldes de tre sønners interesse og ganske særlig den ældste søn, professor Asger Klougarts energi og offervilje. Bent døde inden fremstillingen var kommet i gang og Erik inden bogen forelå; men Erik er medunderskriver til forordet. Oplaget er ganske lille; de 22, der har fået bogen tilsendt, nævnes forrest i bogen. Laserprint-fremstillingen af den ellers maskinskrevne renskrift fremtræder nydeligt, bedre end de ret mange gamle fotografier.

229 sider, ikke i handelen. Er indgået i Danmarks Veterinær- og Jordbrugsbibliotek og i Havebrugshistorisk Selskabs bibliotek.

Johan Lange

Niels Klougart.

Ekskursioner

Tirsdag d. 18. aug. kl. 19.30. Assistens Kirkegård
under ledelse af professor Palle Schmidt

Ca. 40 deltagere mødtes inden for hovedindgangen Kapelvej 2, gik 40-50 m ind i afd. A og blev der det meste af tiden, idet flere havde bemærket at emaljeskiltene ved indgangene angav, at kirkegårdens lukketid var 20.00, hvorfor man ræsonnerede, at det var sikrest at holde sig parat, hvis en betjent med nøgler skulle dukke op. Da klokken efterhånden blev 20 og mere til, blev vi dristigere og gik lidt ind i kirkegården, idet vi dog først havde posteret ved porten en offervillig deltager, der kunne holde en evt. betjent hen, til vi alle var blevet alarmeret og hurtigt kunne søge til udgangen. Takket være Palle Schmidts levende forelæsning over og demonstrering af afplukket materiale fra stedets buske og træer tænkte vi ikke så meget på vor lidt bundne situation. Tiden gik godt, men mørket begyndte så småt at falde på, da vi kl. 21 efter korte afstikkere ind i de yngre afdelinger B og C igen stod ved Kapelvej, netop som portene skulle lukkes. Vi fik takket og syntes, det havde været en meget udbytterig og lærerig aften. Palle Schmidt er som bekendt også lærer i faget Planteanvendelse, og det mærkedes at han var på hjemmebane. Måske var vi lovlig mange til at kunne se kvistene godt nok under demonstreringen af dem. Men vi fik da også tid til at gå tæt på adskillige træer og buske og glæde os over den smukke udvikling, mange af dem har opnået. Andre har det ikke længere så godt, men lever dog; det gælder således den ellers frodige *Phillyrea* (ell. *Osmanthus*) *decora*, Stenved, som blev truffet et par steder. Den – også hvad sjældenhed angår – lignende *Viburnum henryi* trives derimod fint. Lidt tilbagestående er sjældenheder som *Poncirus trifoliata*, Dværgcitron, *Cunninghamia*, Kinesisk Ligkistetæ, *Cercis siliquastrum*, Judatræ og flere. *Ilex crenata* og *Cedrus deodara* synes forsvundet. Takket være vor begrænsede bevægelsesmulighed fik vi heller ikke chance for at orientere os i de til åben park omdannede områder, og vi nåede heller ikke at tage den i lang tid løbende diskussion op om, hvorvidt de mange gravstedsnedlæggelser, plæneetableringer og fristilling af markante træer er fuldt acceptable.

Denne regulering påbegyndtes i 1980 og fortsætter i langsommere tempo.

Ved 200-års-jubilæet i 1960 blev udgivet et ret stort jubilæumsskrift, hvori der gøres nærmere rede for kirkegårdens historie. Og løbende udgives der små brochurer om stedet og dets gravsteder m.m., ligesom der af overgartner Aksel Andersen holdes nøje »regnskab« over gravminder og planter, således har Aksel Andersen i 1991 udarbejdet for afd. A en

duplikeret fortegnelse over dens mange vedplanter og færre urter, især bregner, ialt op mod 400 numre incl. gentagelser.

Der foretages stadig begravelser, men bortset fra et ganske lille område ved kapellet, hvor der også efter år 2020 skal kunne foretages jordfæstelser for den lokale befolkning, vil begravelser af andre personer helt ophøre med udgangen af 2009. Fra år 2020 er området helt omdannet til park, bortset – som nævnt – fra området nærmest kapellet.

Johan Lange

Pometet den 26. september 1992

Pometmester Claus Larsen viste rundt, for ca. 15 deltagere, i Landbohøjskolens frugttræsamling, i daglig tale Pometet, der ligger i Tåstrup. Indledningsvis 'plantede' vi os i arbejdslokalet, hvor Claus Larsen fortalte generelt om Pometet. Vi smagte imens på æblesorten Aroma, som Claus havde sat frem til os.

Pometet flyttede i 1956 ud til Tåstrup fra Bülowssvej på Frederiksberg, til et areal der nu er på 12 ha. Nu er frugtsamlingen på ca. 700 æblesorter, hvoraf 200 er gamle æblesorter, ca. 150 pæresorter, ca. 100 blommesorter og 50-70 kirsebærsorter. Hertil kommer en række andre kulturplanter som hassel, valnød, røn, vin, fersken, abrikos, hyld, ribs, solbær, stikkelsbær, blåbær, tranebær, tyttebær, brombær, hindbær, havtorn og ca. 200 sorter af jordbær. Ved hovedbygningen er bl.a. guldbær, surbær og agerbær. Blåbærbuskene havde nu stået i tredive år på samme sted, og den eneste pasning bestod i lidt beskæring. Tidligere havde man haft nogle sorter af kiwi, dyrket i spande i drivhus. Enkelte af dem satte villigt frugt, men der var problemer bl.a. med tilstrækkelig arbejdskraft, de strenge vintre og med rødt spind. Rødt spind er også et problem for fersken i drivhus. Efter introduktionen gik turen til Pometets lagerrum, hvor studerende Birgitte Pedersen var i fuld gang med at opføre et forsøg med sommer- og rodbeskæring sammenholdt med alm. vinterbeskæring af æblesorten Elstar, der blev undersøgt for smag, farve, sukkerindhold, udbytte og størrelse.

Og så var der rundvisning. Vi startede ved pæresorterne udplantet i 1956. De blev som æblesorterne holdt nede, så frugten kunne nåes fra jorden. Enkelte træer fik dog lov til at vokse op uden den kraftige beskæring. Turen gik videre forbi valnød, hassel til æblesorterne udplantet i 1956. Her blev der kikket på flere af de gamle sorter som f.eks. Mathildeæble, Signe Tillisch, Ingrid Marie og Herman. Vi fik en snak om espaliertræer, spindeltræer og de nye ballerina-æblesorter, der var opstået i Canada og videre dyrket i England, og som nu er kommet til Danmark. De udmærker sig ved ikke at danne sidegrene, men kun et lige, opret skud. Sorterne bar rimeligt godt. Smagen varierede noget. Ballerina-sorterne var fine til at danne hegn, f.eks. plantet med 50 cm afstand. De var stadig

ret dyre i indkøb. Claus Larsen viste æbletræer podet på vildstamme, M26 og M106 grundstammer. Et større areal var lagt ud til afprøvning af nyere æblesorter. Tilsvarende gøres i andre lande.

Vi smagte på nogle af sorterne – der var en usædvanlig sur russisk æblesort.

Finn T. Sørensen

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab

22. årgang – 1992

Udgiver: Havebrugshistorisk Selskab

Dokumentationscentret, Bülowvej 15, 1870 Frederiksberg C

Redaktion: Johan Lange (ansvarh.), Finn T. Sørensen

Ekspedition: Havebrugshistorisk Selskab, kassereren,

Inger Olesen, Nordvænget 43, 3450 Allerød

giro 4169476

Abonnement tegnes kun gennem medlemskab p.t. 120,00 kr.

Medlemmer kan erhverve tidligere meddelelser,

der hidtil er kommet med ét nummer årligt, til nedsat pris,

indtil videre kr. 35,00 pr. stk.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Lise Tillge: Bulmeurten ved Æbelholt klosterruin. Et levende fortidsminde blandt ruiner	7
Peter Wagner: Gamle havevaser og gamle haver – nok engang. En kommentar	13
Søren Cock-Clausen: To treillager – to årtusinder .	16
Asger Klougart: Fortidens og nutidens potteplanter .	22
Johan Lange: Landbohøjskolens ældste træer	29
Johan Lange: Forevisningshaver	36
A. Ørum-Larsen: Et hundredår – C.Th. Sørensen .	42
Små meddelelser	
Den indførselshistoriske have i Hobro i forbindelse med brygger Bies tidligere bryggeri. De samvirkende jyske urtehaver	49
Havebrugshistorisk dagbog okt. 1991 – sept. 1992. .	50
Bibliografi okt. 1991 – sept. 1992	52
Anmeldelser:	
Annie Christensen The Story of Gardening	55
Asger Ørum-Larsen The History of Garden Design – The Western Tradition from the Renaissance to the Present Day	56
Johan Lange De glemte køkkenurter	58
Johan Lange The Fruits, Herbs and Vegetables of Italy . . .	59
Johan Lange Niels Klougarts Erindringer	60
Ekskursioner	
Assistens Kirkegård den 18. august	62
Pometet den 26. september	63